

K Novakovej filozofii slobody (v kontexte krízového dneška a zajtrajška)

Martin Turčan

1. ÚVOD

Michael Novak patril medzi najvýznamnejších katolíckych mysliteľov prelomu 20. a 21. storočia. Tento príspevok sa zameriava na jeho chápanie slobody, v ktorom dominujú pojmy ako *imago Dei*, *kreativita* a *kapitalizmus*. Novak sa považoval za predstaviteľa tzv. whigovskej tradície (označoval sa ako „katolícky whig“), čo je vlastne, aspoň v jeho podaní, akýsi „konzervatívny liberalizmus“ – kultúrno-hodnotovo konzervatívny a zároveň ekonomicky pomerne dôrazne liberálny postoj. V tomto príspevku konfrontujem Novakovo poňatie slobody so súčasným svetom kríz, menovite s kontextom krízy životného prostredia, v súvislosti s ktorou si všimnem aj *etiku budúcnosti* Hansa Jonasa. Poukážem na určité napätie, ktoré tu existuje ako aj na potrebu vyvažovania dnes zvučného dôrazu na zodpovednosť s „whigovskými“ dôrazmi na slobodu, ktoré prináša Novak. Charakter príspevku teda bude čiastočne komparatívny a čiastočne analyticko-syntetický.

2. IMAGO DEI, KREATIVITA A DEMOKRATICKÝ KAPITALIZMUS

Michael Novak ako katolícky teológ vychádza vo svojom sociálno-etickom a politickom myslení z klasických ideí kresťanskej antropológie, ktoré hovoria o človeku ako o bytosti stvorenej na Boží obraz.¹ Tento pojem možno vymedziť prostredníctvom rôznych charakteristík,² z ktorých Novak osobitne vyzdvihuje *ľudskú tvorivosť*.³ Jej zdôvodnenie je jednoduché, až banálne: Keďže nás náš Stvoriteľ stvoril (a to úžasne a fascinujúco), znamená to, že je kreatívny. Ak sme Jeho

Abstract

The paper deals with Michael Novak's understanding of liberty with regard to the context of current crises, namely the eco-crisis. Novak emphasizes the idea of human creativity, which, in his view, is the key feature of human personality. He points to the need of creating the largest possible political and economic space for the realization of this feature, assuming a certain moderation and maintaining respect for that part of the political and social tradition which has proven itself historically. However, in the context of current crises, the question of the limits of individual freedom (and thus also personal creativity) arises. The author deliberates on this tension. Within this, he also notices the ethics of responsibility of Hans Jonas, with which he compares Novak's thought. The author sees the relevance of Novak's philosophy today in its ability to be one of the intellectual counterbalances to a possible justification of authoritarianism in the name of ecology.

Keywords

Michael Novak, *imago Dei*, creativity, liberty, capitalism, environmental crisis

Author

doc. JUDr. Mgr. Martin Turčan, PhD.
Katedra teórie práva a filozofie práva
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
martin.turcan@flaw.uniba.sk

Cite

TURČAN, Martin. K Novakovej filozofii slobody (v kontexte krízového dneška a zajtrajška). In *Historia et theoria iuris*, 2022, roč. 14, č. 1, s. 135 – 153.

¹ Napríklad NOVAK, Michael. *Filozofia slobody*. Bratislava: Charis, 1996, s. 32. ISBN 80-88743-16-8.

² Tradične sa hovorí napríklad o sebauvedomení, slobodnej vôli, používaní jazyka či schopnosti nadväzovať hlboké vzťahy.

³ Pozri napríklad NOVAK, Michael. The Creative Person. In *Journal of Business Ethics*, 1993, roč. 152, č. 12, s. 975 – 979. [online]. [cit. 2022-07-08]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/25072492>>

obrazom, potom kreativita je a má byť jednou z kľúčových vlastností (metafyzickou črtou i aspiráciou) aj nás ľudí. Povedané inak: zo skutočnosti, že nás náš Stvoriteľ stvoril (spolu so skutočnosťou, ako úžasne nás stvoril), vyplýva, že kreativita patrí medzi Jeho vlastnosti. Ak sme mu podobní (teda, ak sme stvorení ako *imago Dei*) a ak sa tiež máme usilovať Jeho obraz čo najlepšie rozvíjať a odrážať, potom kreativita je a má byť aj našou charakteristikou.⁴ Je teda žiaduce, aby sme ľudskú kreativitu podporovali a pozitívne prehlbovali. Keďže človek je *zoon politicon*, táto podpora sa musí prejavovať aj v spoločenskom živote, pričom je zrejmé, že kreativite sa najlepšie darí v priestore širokej slobody.⁵ Tvorivosť je predsa očividne závislá od priestoru (seba)realizácie, ktorý nie je ohraničený zbytočnými bariérami (čím viac bariér, tým menej pestrosti vo výsledku, a teda tým menej kreativity). Novak konštatuje, že systémom, ktorý takúto slobodu vytvára a najlepšie garantuje, je kapitalizmus.⁶ Ten spočíva na slobodnom uskutočňovaní nápadov a ich slobodnej výmene, pričom dosahovanie zisku je jedným z faktorov, ktoré v praxi len zvyšujú motiváciu ku kreativite. Kapitalizmus sa pre Novaka zároveň neodvratne viaže s ideou demokracie, pretože slobodnému trhu sa môže dariť iba tam, kde existuje rešpekt človeka ako subjektu, ktorý sa sám rozhoduje, resp. smie sa podieľať na rozhodovaní o osude svojej spoločnosti, a kde sú zaručené jeho základné práva. Novak hovorí o tzv. *demokratickom kapitalizme*.⁷

⁴ „Človek objaviteľ je stvorený na obraz Boží. Byť tvorivým, spolupracovať pri završení stvorenia privádzaním ho k dokonalosti je dôležitým prvkom povolania človeka.“ (NOVAK, Michael. *Biznis ako poslanie*. Bratislava: Charis, 1998, s. 108. ISBN 80-88743-21-4). K tomu pozri napríklad tiež WEST, Philip. *Divine Creation and Human Creativity*. In *New Blackfriars*, 1986, roč. 67, č. 799, s. 479. [online]. [cit. 2022-07-08]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/43247956>> West kritizuje Novakovo poňatie kreativity ako príliš ekonomické.

⁵ S odkazom na Adama Smitha uvádza, že „kľúčom k ľudskej kreativite je ‚přirozený systém svobody‘.“ (NOVAK, Michael. *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut, 1992, s. 74. ISBN 80-900190-1-3).

⁶ „Takmer všetky maličkosti každodenného života, ktoré nám ho tak spríjemňujú, sú plodmi ekonomickej tvorivosti. Kapitalizmus možno stručne definovať ako systém vytvorený na podporu tvorivosti ľudí.“ (NOVAK, ref. 4, s. 105). „Pokud někdo ovládá veškerý váš majetek, ovládá i vaši svobodu. Svoboda a vlastnictví jsou neslučitelně spjaty. [...] Bůh stvořil každého muže a ženu k obrazu svému. Stvořil je jako stvořitele, aby byly jako Bůh, aby tvořili, vynalézali, objevovali a rozhlíželi se kolem sebe po možnostech tvorby bohatství, o jakém se nikomu dříve nesnilo.“ (NOVAK, Michael. *Trh v římskokatolické ekonomice*. In SCHWARZ, Jiří (ed.). *Křesťanský filosof a ekonom Michael Novak*. Praha: Liberální institut, 2002, s. 15 a 17. ISBN 80-86389-17-0). Na inom mieste zhrňa: „Najhlbším morálnym ospravedlnením kapitalistického systému nie je len že, akokoľvek slabým systémom je, slúži slobode lepšie ako ktorýkoľvek iný známy systém; ani to, že zvyšuje životnú úroveň chudobných viac než dosiaľ akýkoľvek iný systém; ani to, že sa mu viac darí v zlepšovaní ľudského zdravia a rovnováhy medzi ľuďmi a životným prostredím, než sa to podarilo, reálne existujúcemu socializmu alebo tradičnej spoločnosti tretieho sveta. Všetky tieto veci, akokoľvek je pre človeka ťažké si to priznať, sú empiricky pravdivé. Skutočná morálna sila kapitalizmu však spočíva v jeho podpore ľudskej tvorivosti.“ (NOVAK, ref. 3, s. 975; [prel. MT]). Pozri tiež NOVAK, Michael. *Institutions for Creativity*. In *Studies: An Irish Quarterly Review*, 1993, roč. 82, č. 328, s. 450 – 458. [online]. [cit. 2022-07-08]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/30091796>>

⁷ Uvádza, že politické vyjadrenie kapitalizmu „nie je úplne bez demokracie – alebo presnejšie, bez republikánskej formy vlády. Posledne menovanú charakterizuje právny štát; inštitucionálna a všeobecná ochrana práv jednotlivcov menších; poistky proti tyranii väčšiny; reprezentatívna vláda; rozdelenie moci; a ďalšie nástroje na odstránenie chýb demokracie a ľudských slabostí.“ (NOVAK, ref. 4, s. 81). Podotýka, že „demokracia nie je len formou vlády, ale aj novým spôsobom života, vyžadujúcim nové myslenie, cítenie a organizáciu vnútorného života jednotlivca. [...] Demokratická revolúcia je buď morálna revolúcia, alebo žiadna. Republikánske inštitúcie si vyžadujú republikánske cnosti. Tieto zahŕňajú iniciatívu, zmysel pre osobnú zodpovednosť a skúsenosť pri vytváraní združení, aby mohli naplniť mnohoraké spoločenské ciele. Slobodní občania musia prijať zodpovednosť takmer za každý aspekt svojho života. Nemôžu od druhých očakávať benevolentnosť. V samospráve sú ľudia pánmi sami sebe. Občania sa stávajú tými, ktorí zodpovedajú za všetko.“ (NOVAK, ref. 1, s. 44). Požiadavka rešpektu ľudskej slobody je pre Novaka, samozrejme, morálnou požiadavkou, ktorá sa spája s ideou ľudskej dôstojnosti: „Sme stvorení na obraz Boží a každý z nás bol stvorený tak, aby disponoval vlastným osudom a rozhodoval o spôsobe svojho života. Každý z nás bol vyzvaný samým Bohom, aby sme ho prijali alebo neprijali do svojho života: ‚Svetlo prišlo do tmy a tma Ho neprijala.‘ (Ján 1:5) Boh urobil slobodu človeka ústredným bodom dejín i života každého z nás.“ (Tamže, s. 10). Slovanmi Pavla Dancáka: „Michael Novak rozvíja kresťanskú, resp. biblickú, mysliteľskú tradíciu v tvorivej konfrontácii so súčasnou demokraciou a jej úctou k ľudským právam.“ (DANCÁK, Pavol. *Sloboda a spoločnosť vo filozofii Michaela Novaka*. In Hruška, Dušan – ŠOLTĚS, Radovan – DANCÁK, Pavol (eds.). *Disputationes quodlibetales: reflexia slobody vo*

Cez pojem Božieho obrazu sme sa teda dostali k idei kreativity, cez ideu kreativity sme sa dostali k hodnote slobody a cez hodnotu slobodu sme sa dostali ku kapitalizmu a demokracii.⁸

Novak ako zástanca demokratického kapitalizmu striktne odmieta socializmus. Považuje ho za nemorálny systém, nekorešpondujúci s podstatou a určením človeka a s tým spojenou požiadavkou podpory a ochrany ľudskej kreativity. V diele *Filozofia slobody* explicitne uvádza: „*Ekonomickú tvorivosť bežne nazývame podnikanie. Pápež Ján Pavol II. výrazne posunul katolícke sociálne učenie vpred tým, že pohľad na ekonomiku odviedol od príbehu Stvorenia v Knihe Genesis. Urobil tak v encyklikách Laborem Exercens a Sollicitudo Rei Socialis. Ba čo viac, pápež prepojil antický koncept tvorivosti so súčasným konceptom podnikavosti a iniciatívy. To predstavuje veľmi dôležitý krok. Zachádza až tak ďaleko, že ‚osobnú ekonomickú iniciatívu‘ nazýva základným ľudským právom, ktoré priraduje k základnému ľudskému právu na slobodu svedomia. Tak, ako slobodu svedomia, Svätý otec zakotvuje aj toto právo v subjektivite osoby stvorenej na obraz Stvoriteľa a uvádza, že hriechy proti tomuto právu ničia obraz Boha v ľuďoch a spôsobujú devastáciu človeka.*“⁹

Vo svojom najvýznamnejšom diele *Duch demokratického kapitalizmu* Novak podotýka, že pápež Ján Pavol II. sa v encyklike *Laborem Exercens*, ktorá bola vydaná k deväťdesiatemu výročiu sociálnej encykliky *Rerum Novarum*, vymedzuje proti socializmu¹⁰ (dobovo pochopiteľne predovšetkým voči socializmu v marxisticko-leninskom poňatí) a „*pojmem ‚práce‘ ztotožňuje s mnoha rôznymi zdroji kreativity (s prací vynálezcu, intelektuálov, odborníkov v oblasti managementu a podobne), ktoré jsou značně vzdáleny úzkému pojetí práce jako práce manuální. Do pojmu ‚pracující‘ zahrnuje každého, kdo se nějakým způsobem podílí na výrobě - dokonce i podnikatele a manažery, objevitele nových procesů a vynálezce nových technologií. A konečně, pomocí teologických symbolů Stvořitele a jeho stvoření podtrhuje význam tvořivé síly moderní práce. Tím vším učinil dalekosáhlé kroky směrem k tradici Johna Lockeho, Adama Smitha a pozdějšího demokratického kapitalismu.*“¹¹

Podobne sa vyjadruje aj v diele *Biznis ako poslanie*, kde uvádza: „*Nie je to práca, v zmysle fyzickej práce, čo pridáva hodnotu, ale práca rozumu – ktorý zapája podnikavosť a invenciu do všetkého, čo človek robí. [...] Ľudský rozum je v tomto zmysle primárnym zdrojom bohatstva. Niet sa čo čudovať: čerpá kvapky zo zdroja všetkého poznania, od Stvoriteľa. Hlavným zdrojom človeka je jeho vlastné novátorstvo, ktorým má, takpovediac, podiel na tvorivosti Boha. [...] Kapitalistické hospodárstvo nie náhodou vyrástlo najskôr v časti sveta hlboko ovplyvnenej judaizmom a kresťanstvom. Judaizmus a kresťanstvo po mnoho storočí učili milióny ľudí, že Zem nie je len prostredím, ktoré máme pasívne, bez skúmania a experimentovania akceptovať, ale že je miestom, na ktorom majú uplatniť svoju zvedavosť, tvorivosť a novátorstvo. Filozof Alfred North Whitehead raz poznamenal, že rozvoj modernej vedy bol nepredstaviteľný oddelene od návykov vštepovaných ľuďom po dlhé stáročia židovstvom a kresťanstvom. Judaizmus a kresťanstvo učili ľudí, že celý svet a všetko v ňom je rozumom poznateľné, pretože všetky veci – dokonca aj zdanlivo nepredvídateľné a náhodné – pochádzajú z dielne vševediaceho Stvoriteľa. Táto náuka mala veľké dôsledky na praktický poriadok. [...] Viera, že každá ľudská bytosť je imago Dei – stvorená na obraz Boží – evolučnou a experimentálnou cestou zákonite viedla k vytvoreniu ekonomického systému, ktorého prvou premisou je, že hlavnou príčinou bohatstva je ľudská tvorivosť.*“¹² Novak tiež hovorí o tvorivosti ako o jednej z troch kardinálnych cností

filozoficko – religionistických aspektoch. Prešov: Prešovská univerzita, 2010, s. 10. ISBN 978-80-555-0228-1. [online]. [cit. 2022-09-28]. Dostupné na internete: <<https://www.unipo.sk/public/media/10879/DO%20-%20Reflexia%20slobody%20vo%20fil%20-%20rel%20aspekt.pdf>>).

⁸ Demokracia je podľa Novaka s kapitalizmom spojená obojsmerne – t.j. je podmienkou kapitalizmu i naopak, kapitalizmus je podmienkou demokracie (k tomu pozri napríklad NOVAK, ref. 4, s. 75 – 77).

⁹ NOVAK, ref. 1, s. 43.

¹⁰ K súčasnej diskusii o súlade katolicizmu s kapitalizmom, socializmom či distributizmom pozri napríklad „*Catholic Economics Round Table with Trent Horn, Jose Mena and Thomas Hackett*“. [online]. [cit. 2022-06-10]. Dostupné na internete: <<https://www.youtube.com/watch?v=FS4tdutleaw>>

¹¹ NOVAK, ref. 5, s. 232.

¹² NOVAK, ref. 4, s. 105 – 108.

biznisu a považuje ju za nemenej hodnotnú v podnikaní, ako je tomu v umení: „Zdá sa, že mnohí kritici si neuvedomili číre vzrušenie a tvorivú radosť, ktoré sú spojené so zrodom nového podniku. Takáto tvorivosť je skrz-naskrz preniknutá príznačnými črtami osobnosti tvorcu. Radosťou, ktorú poskytuje, môže svojím spôsobom konkurovať umeleckej tvorivosti.“¹³

Kreativitu napokon spája aj s čisto intelektuálnou (filozofickou) sférou – teda nielen s objavovaním technológií a pod., ale aj s formulovaním rôznych filozofických konceptov. V knihe *Vyznanie katolíka* v rámci reakcie na konkurenčné doktríny (ako je napríklad feminizmus, na ktorý tu konkrétne naráža) uvádza: „Lidský život je cesta časem. Tato cesta se pro každého jednou skončí a člověk si vědomě musí zvolit svůj příběh. Všechny takové příběhy mají svou cenu. I ti, kdo probádávají neznámé oblasti, aby nakonec zjistili, že jsou neobyvatelné, jsou dobrodinci ostatních.“¹⁴

Kreativita (tvorivosť) je teda pre Novaka veľmi dôležitou črtou človeka-jednotlivca a zároveň zásadnou spoločenskou hodnotou. Z teologicko-antropologických premís sa prostredníctvom nej dostáva k sociálno-etickým a politickým tézam. Pléduje v prospech širokej občianskej slobody a kloní sa k viacerým dôrazom klasického liberalizmu.

Ako „katolícky whig“ je však zároveň konzervatívcom a zdôrazňuje význam toho, čo je v spoločnosti odskúšané a čo funguje. Podotýka, že whigovia vždy „rešpektovali trvácnosť jestvujúcich zvykov, zákonov a tradícií. [...] Whigovia si hlboko vážia všetko, čomu sa ľudský druh naučil a čo stelesnil často tichým a málo viditeľným spôsobom, prostredníctvom inštitúcií a tradícií. Svojich predkov nepovažujú za menej rozumných než samých seba. Veľké úsilie venujú štúdiu minulosti, snažiac sa pretlmočiť do slov jej tichú múdrosť. Považujú sa za súčasť živej tradície a ako takí sa orientujú na budúcnosť rovnako, ako si vážia minulosť. Sú ostrážiti pred ideológiou, pretože ju považujú za formu racionalizmu nepoučeného skúsenosťou. Neboja sa snívať, zároveň však majú osobitný vzťah k veciam odskúšaným a osvedčeným.“¹⁵ Zmeny teda musia byť vždy postupné, neunáhlené. Novak zároveň podotýka, že podstatné je „vytváranie nových spoločenských systémov – alebo pretváranie starých – tak, aby historicky neporovnateľným spôsobom rešpektovali jednotlivé osoby i spoločné dobro.“¹⁶ V jeho dôraze na jednotlivca možno vidieť prienik s liberalizmom a v dôraze na ideu spoločného dobra je zas, samozrejme, prítomný odraz tomistickej tradície (napokon, Tomáša Akvinského Novak sám označuje za „prvého whiga“¹⁷).

Novak sa tiež označuje za realistu, čo znamená, že počíta s ľudskou nedokonalosťou. Spolu s ostatnými katolíckymi whigmami je presvedčený, že „prostredníctvom Božej milosti a prísľubov, plnším uskutočňovaním dobročinnosti a praktickým intelektom, môžu ľudia dosiahnuť pokrok pri budovaní spravodlivejšej spoločnosti. Hriech ho však vracia späť a môže uvrhnúť až k bránam pekla – ako sa to udialo v našom storočí. [...] Z tohoto hľadiska je whigovská tradícia zakorenená v opatrnom optimizme, vyrastajúcom z reflexie o ľudskej skúsenosti vo svetle prvotného hriechu. Utopisti neraz považujú ich opatrnosť za príliš pesimistické. Tradicionalisti zas považujú ich optimizmus za príliš vizionársky. Avšak whigovská vízia veľmi dobre vystihuje múdrosť judaizmu, kresťanstva a to najlepšie, čo možno nájsť u starých Grékov a Rimanov, čo sa týka ľudskej prirodzenosti a hriechov. Podľa whigov každý človek niekedy zhreší. Z toho vyvodzujú, že žiadnemu človeku nemožno zveriť všetku moc. Zároveň tvrdia, že väčšina ľudí koná zväčša (nie však vždy) ušľachtilo, mravne, so súcitom a tvorivo. Prvá vlastnosť si vyžaduje zabezpečenie udržania rovnováhy. Druhá umožňuje realistický ľudský pokrok.“¹⁸ Konštatuje: „Úloha politickej filozofie hľadajúcej skutočné oslobodenie človeka, teda nespočíva v tvorbe systému pre anjelov a svätcov. Jej úlohou je skonštruovať

¹³ Tamže, s. 104.

¹⁴ NOVAK, Michael. *Vyznaní katolíka*. Brno: Centrum pro studium demokracie, 1995, s. 54. ISBN 80-85959-00-3.

¹⁵ NOVAK, ref. 1, s. 21 – 22 a 23.

¹⁶ Tamže, s. 38.

¹⁷ Tamže, s. 123 a n.

¹⁸ Tamže, s. 23.

*system fungujúci aj s hriešnikmi. Ktokoľvek sa rozhodne budovať systém, cieľom ktorého je oslobodenie, musí pracovať s ľudským materiálom takým, aký je.*¹⁹

Michael Novak je teda realistický konzervatívny demokratický kapitalista. Jeho opatrnosť voči robeniu akýchkoľvek odchýlok od toho, čo funguje, sa spája s jeho nazeraním na človeka (ľudskú hriešnosť) a vzťahuje sa na pomyselné premeny tradičných západných kultúrnych inštitúcií aj na možné úvahy o nejakých potrebných systémových zásahoch do inštitútov vlastníctva a trhu. S tým obojsmerne súvisí jeho dôraz na demokratické hodnoty (ľudské práva) – jedno bez druhého podľa neho nemôže fungovať.²⁰

3. IDEA SLOBODY V KONTEXTE KRÍZY? NOVAK A JONAS

Obdobie, v ktorom žijeme, možno nazvať obdobím kríz.²¹ Najzávažnejšou z nich sa javí kríza životného prostredia, čo je dané jej globálnym a v celkovom dôsledku pre ľudstvo potenciálne osudovým charakterom (minimálne pokiaľ vychádzame z prevládajúcich správ). Pochopiteľne sa preto objavujú aj návrhy riešení. V európskom kontexte sa dnes hovorí napríklad o „Green Deal-e“, ktorý predstavuje balík opatrení na zlepšenie environmentálnej situácie, súčasťou ktorého je plán urýchleného ukončenia využívania fosílnych palív. Vo svetovom kontexte sa zas skloňuje slovo „veľký reset“, v súvislosti s ktorým sa nedávno objavilo (propagačné?) video Svetového ekonomického fóra s ôsmimi predikciami pre svet v roku 2030, medzi ktorými sa ako prvé objavuje heslo: „*You will own nothing, and you will be happy. Whatever you want, you'll rent.*“²² Má ísť o víziu spočívajúcu v nahradení vlastníctva prenájmom, a to zjavne v mene ekológie. Video zakončuje predikcia, že „*western values will have been tested to the breaking point,*“ pričom sa dodáva, že „*checks and balances that underpin our democracies must not be forgotten.*“²³

Zdá sa, že krízy, ktoré v posledných rokoch zažívame, sú určitým testom konceptu liberálnej demokracie, ktorá sa v západnom svete historicky presadila. Akákoľvek kríza je spravidla axiologickou skúškou a dnes akoby sa začínali otvárať otázky o novom naformulovaní niektorých z našich politických a sociálno-etických hodnôt. Zrejme sa v rámci toho stane čoraz naliehavejšou otázkou aj to, ako pristupovať k hodnote súkromného vlastníctva a aké regulácie podnikania sú potrebné. Možno sa pýtať, v akom zmysle sú ešte základné dôrazy whigov a klasických liberálov na posvätnú

¹⁹ Tamže, s. 54. K tomu pozri napr. tiež NOVAK, ref. 5, s. 327 – 329. V diele Vyznanie katolíka Novak uvádza, že „ponevadž víra v prvotní hřích vychází z pohledu do srdce člověka, imunizuje také věřícího proti víře v bezhříšné struktury. Zdá se, že někteří modernisté věří, že jedinec, ponechán sám sobě, je nevinný a dobrý a že je jen ‚zkažený‘ institucemi.“ (NOVAK, ref. 14, s. 147). Novak však pripúšťa, že človeka možno do istej miery kultivovať systémom (inštitúciami). Systém predsa môže byť lepší a horší (veď inak by Novak nevyzdvihoval demokratický kapitalizmus, o ktorom verí, že je rozhodne lepší než socializmus). Konštatuje každopádne: „Plná pravda však je, že inštitucionální struktury, podobně jako jednotlivci, vždy nedostojí spravedlnosti, morálce a rozumnosti. Každá struktura je ‚hříšná‘.“ (Tamže, s. 148).

²⁰ „Možno zhrnúť – slobodné kapitalistické hospodárstvo si vyžaduje demokraciu a demokracia si vyžaduje slobodné kapitalistické hospodárstvo.“ (NOVAK, ref. 1, s. 113).

²¹ I keď, ako už dávnejšie poznamenal Radim Palouš, „jsou tací, kteří nad krizí naší doby krčí rameny tvrdíce, že každá doba byla svým způsobem krizová. V jistém smyslu mají pravdu: svět byl a do skonání věků bude mimo jiné též slzavým údolím. Naše éra však má mnohý důvod pro velmi kritický náhled na sebe sama. Nejednen myslitel zdůraznil, že v současnosti jde nikoli o lokální, nýbrž světovou krizi“. (PALOUŠ, Radim. Totalismu a holismus. Praha: Karolinum, 1996, s. 7. ISBN 80-7184-281-8). O čo viac to platí dnes. Osobitne k otázke ekologickej krízy Palouš uvádza, že „ekologie nabyla morálního rozměru: je výzvou šetřit bytostné určení všeho, s čím člověk zachází, s čím žije, co je partnerem jeho pozemského existování. Jak patrně, ekologický přístup dnes implikuje zásadní obecná hodnotová východiska.“ (Tamže, s. 51).

²² „8 predictions for the world in 2030“, [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné na internete: <https://www.weforum.org/agenda/2016/11/8-predictions-for-the-world-in-2030/?utm_content=bufferdda7f&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer&fbclid=IwAR3yh0DrchPqrAJkZE-DukUe5r3ovz6hCWmIBJeGON3LOfAxoZgikON61Zwk>

²³ Tamže.

slobodu vlastníctva a len minimálne regulovanú osobnú ekonomickú iniciatívu vôbec udržateľné. Nie je práve kapitalizmus so širokou slobodou²⁴ (hoci reálne už asi nie takou širokou, akú by si priali klasickí liberáli a whigovia) jednou z príčin súčasného stavu životného prostredia? Viacerí kritici kapitalizmu by na túto otázku odpovedali kladne.²⁵

Významná osobnosť *etiky budúcnosti*, Hans Jonas, sa vo svojom kľúčovom a dnes už priam klasickom diele *Princíp zodpovednosti* snaží o porovnanie kapitalizmu s marxizmom, pokiaľ ide o ich schopnosť vyriešiť kľúčové krízy, ktoré na svet čakajú v 21. storočí. Podotýka, že mu nejde o to „*prozkoumat samotné vnitřní přednosti těchto systémů, nýbrž jen jejich vhodnost k onomu oběma stejně cizímu cíli, totiž k zamezení katastrofy lidstva ovládnutím technologického úsilí, v němž se jeden druhému vyrovná.*“²⁶ Ako uvádza Miloslava Blažková, Jonas „*charakterizuje vztah člověka jako nekonečné dobývání, při němž byla příroda vyňata z lidské odpovědnosti. Člověk přírodu stále více znásilňuje. Na počátku tohoto procesu stojí město jako ‚druhá příroda‘ a na konci snaha, kterou vidíme v současnosti, o tzv. přestavbu přírody, při níž nám příroda nejen slouží, ale postupně se stává kulisou. Jonas to považuje za lidskou tragédií, neboť pro něj je osud člověka na osudu přírody závislý. Není nic, co by více porušovalo lidskou integritu, co by více ohrožovalo naše bytí. Jsme zranitelní, protože se příroda naší ‚zásluhou‘ sama stala zranitelná a my jsme za ni odpovědní.*“²⁷

Jonas najskôr dospieva k záveru, že marxizmus má pri ochrane planéty od hroziacej ekologickej katastrofy určitú výhodu pred kapitalizmom.²⁸ Následne však kritizuje utópiu, ktorú marxizmus v jeho dobe predstavuje.²⁹ Odmietá technologický optimizmus marxizmu i kapitalizmu³⁰ a nakoniec prechádza od kritiky utópie k vlastnej „*etike zodpovednosti*“.³¹ Načrtáva ju len v niektorých

²⁴ Nikolas Sabján pripomína fukuyamovskú tézu, že „*vítazstvo liberálnej demokracie s kapitalistickým zriadením predstavujú koniec dejín. Po tejto udalosti už nie je možné prísť s alternatívnym politickým projektom, ktorý by liberálnej demokracii dokázal konkurovať. [...] Vstupujeme teda do post-ideologického a post-politického obdobia, ktoré je charakterizované absenciou politickej imaginácie a ,riešením množstva technických problémov‘. Mark Fisher považuje tento stav za tzv. ‚kapitalistický realizmus‘: ide o všeobecné presvedčenie, že kapitalizmus predstavuje jediný akceptovateľný socio-ekonomický systém a zároveň aj neschopnosť skoncipovať koherentnú alternatívu voči tomuto zriadeniu. Slavoj Žižek, citujúc amerického marxistu Fredrica Jamesona, v tejto súvislosti trefne poznamenáva, že v súčasnosti je stále, napriek takým problémom ako napríklad ekologická katastrofa, ‚jednoduchšie predstaviť si koniec sveta ako koniec kapitalizmu‘.*“ (SABJÁN, Nikolas. *Problematika „ilúzie“ v marxistickej a post-marxistickej teórii ideológie*. In KLUKNAVSKÁ, Andrea (ed.). *Marx stále živý: K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 16 – 17. ISBN 978-80-571-0170-3). Sabján v týchto súvislostiach upozorňuje na Žižekovu teóriu ideológie, „*v ktorej sa pri otázke ilúzie presúvame z vedomia ľudí (subjektívna úroveň) k ich konaniu (objektívna úroveň). Táto modifikácia je reakciou na niektorých teoretikov vyhlasujúcich koniec ideológie z dôvodu cynického odstupe od oficiálnej ideológie. Žižek nám pripomína, že ide o príliš unáhlený záver a domnievame sa, že sa mu podarilo priniesť späť do povedomia tento koncept, ktorý má nepochybne významné miesto pri kritickej analýze (aj) súčasnej spoločnosti.*“ (Tamže, s. 26).

²⁵ Pozri napríklad POLLOCK, Lauren. *How Capitalism is a Driving Force of Climate Change*. In *PIT Journal*. [online]. [cit. 2022-09-28]. Dostupné na internete: <<https://pitjournal.unc.edu/content/how-capitalism-driving-force-climate-change>>; HARVEY, Fiona. *Capitalism is killing the planet – it’s time to stop buying into our own destruction*. In *The Guardian*. [online]. [cit. 2022-09-28]. Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/environment/2021/oct/30/capitalism-is-killing-the-planet-its-time-to-stop-buying-into-our-own-destruction>>

²⁶ JONAS, Hans. *Princíp zodpovednosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 215. ISBN 80-86005-06-2.

²⁷ BLAŽKOVÁ, Miloslava. *Dějiny etických teorií od Bergsona po Tugendhata*. Praha: Karolinum, 2022, s. 148. ISBN 978-80-246-5116-3.

²⁸ JONAS, ref. 26, s. 222.

²⁹ Tamže, s. 266 a n.

³⁰ Ako s odkazom na Jonasov príspevok „*The Consumer’s Responsibility: A Commentary to Lenk*“ z r. 1992 uvádza Lewis Coyne: „*Above all, capitalism plays a key role in technological development, and is therefore ,in part the great danger that confronts us.*“ (COYNE, Lewis. *A Defence of Hans Jonas’ Critique of Modernity and Ethic of Responsibility*. Exeter: University of Exeter, 2018, s. 37. [online]. [cit. 2022-10-07] Dostupné na internete: <<https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10871/32483/CoyneL.pdf?sequence=3>>).

³¹ JONAS, ref. 26, s. 266 a n.

základných kontúrach³² a uzatvára dôrazom na potrebu ochrany „Božieho obrazu“. Konštatuje, že sa potrebujeme „znovu učiť úctu a hrúze, aby nás chránili pred bludnými cestami našej moci [...]. Paradoxnosť našej situácie spočíva v tom, že musíme získať späť ztracenú úctu k hrúze, pozitívni z predstavy negatívneho úctu k tomu, čo človek byl a je, že zhrôzení se z toho, čím by sa mohol stáť a čo na nás jako tuto možnosť z predjímané budúcnosti upreně hledí. Jedině úcta, tím že nám odhalí ‚posvátné‘, to znamená něco za žádnych okolností nedotknutelného (a to je možná spatřit i bez pozitivního náboženství), nás může ochránit před tím, abychom neznesvěcovali přítomnost kvůli budoucnosti, abychom nechtěli budoucnost vykoupit za cenu přítomnosti. Strach stejně tak jako naděje nás nesmějí svádět k tomu, aby se vlastní účel – rozkvět člověka v nepokřivené lidskosti – odsouval na později, a mezitím se právě tento účel znesvěcoval použitými prostředky. Takto bychom jednali pomocí prostředků, které nerespektují člověka své doby. Degradované dědictví bude zároveň degradovat dědice. Ochrana dědictví v jeho požadavku spočívajícím v tom, že bylo ‚stvořeno k obrazu Božímu‘, tedy v negativním smyslu také ochrana před degradací, je věcí každého okamžiku; nejlepší zárukou trvání je nepřipustit přitom žádné zastavení: to je, když ne zajištění, tedy jistě předpoklad budoucí integrity ‚obrazu Božího‘.“³³

³² Podľa Lewisa Coyna však Jonasova politická predstava (vzhľadom na potrebu istej razancie v zrealizovaní žiaducich ekologicko-politických zmien) inklinovala k určitému autoritárstvu (COYNE, Lewis. *Responsibility in Practice: Hans Jonas as Environmental Political Theorist*. In *Ethics, Policy and Environment*, 2018, roč. 21, č. 2, s. 229 – 245; [online]. [cit. 2022-10-07]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/34558307/Responsibility_in_Practice_Hans_Jonas_as_Environmental_Political_Theorist>). Na druhej strane treba povedať, že Jonas sa v knihe *Princíp zodpovednosti* voči totalite/despocii/tyranii (alebo použijeme akýkoľvek iný výraz obdobného druhu) explicitne vymedzuje (prícom tak robí v kontexte kritiky utopizmu), keď ju označuje za demoralizujúcu (JONAS, ref. 26, s. 243 – 244). Každopádne, nielen Coyne, ale napríklad aj Hein Berdinesen tomu rozumie tak, že Jonas „má v skutočnosti pochybnosti, že demokracia je vhodný politický systém pri riešení našich environmentálnych problémov. Neverí, že demokracia má eko-politickú ‚použitelnosť‘. A zachádza vlastne až tak ďaleko, že sa zamýšľa nad tým, ako by vyzerala environmentálna diktatúra, keby sme v snahe o vyriešenie problémov mohli len na chvíľu vyradiť z hry klasické západné demokraticko-liberálne hodnoty. Zvažuje, či by v tomto ohľade bola účinnejšia pravicová alebo ľavicová diktatúra a usudzuje, že ľavicová environmentálna diktatúra by bola lepšia: Sociálny ekonomický model založený na potrebách je, vzhľadom na nedostatok zdrojov, ktorému čelíme, efektívnejším ekonomickým modelom ako kapitalistický ziskový ekonomický model. (Majme na pamäti, že Jonas píše knihu počas studenej vojny). Bez ohľadu na pravicovú alebo ľavicovú diktatúru: Jonas jasne hovorí, že záujmy ľudstva na budúcom prežití musia byť na prvom mieste. A rovno konštatuje, že by bol ochotný ísť dočasnej zelenej diktatúry, ak by si to situácia skutočne vyžadovala. To sú silné slová. Napriek tomu si zaslúži rešpekt za to, že nastolil problém environmentálnej krízy a demokracie: Zdá sa, že väčšina štátov súhlasí s tým, čo sa dnes stalo kľúčom v diskusii o životnom prostredí: Environmentálna kríza je spôsobená nerovnováhou medzi človekom a prírodou. Dôvody sú komplexné, ale dá sa povedať, že vznikli vo vývoji západnej priemyselnej civilizácie.“ (BERDINESEN, Hein. *On Hans Jonas’ “The Imperative of Responsibility”*. In *Philosophia*, 2017, roč. 45, č. 17, s. 27; [prel MT]. [online]. [cit. 2022-11-02]. Dostupné na internete: <https://philosophiajournal.files.wordpress.com/2018/03/16-28_phil_17-2017_hein-berdinesen_01.pdf>). Berdinesen tu zjavne naráža na piatu kapitolu knihy *Princíp zodpovednosti*, kde Jonas ponúka svoje úvahy o hypotetickom neutopickom (no diktátorskom) marxizme a o jeho schopnosti lepšie zvládnuť environmentálnu krízu než kapitalizmus (neutopický charakter má spočívať v tom, že cieľom takéhoto systému nie je budovanie ideálneho sveta, ale len odvrátenie zániku ľudstva). Ak Jonas nejaký takýto model naozaj uprednostňuje, potom je v jeho myslení environmentálna kríza určitou výnimkou legitimizujúcou to, čo by inak nebolo prípustné – diktátorstvo.

³³ JONAS, ref. 26, s. 318. Eva Smolková v danom kontexte uvádza: „Dosiadnuť, aby morálna zodpovednosť jednotlivca bola v súlade s princípmi environmentálnej etiky, je dnes aktuálnejšie ako kedykoľvek predtým. Sám Jonas predpokladal potrebu zmien politického a ekonomického systému. Písal, že ‚iba najvyššia miera politicky vynútenej spoločenskej disciplíny dokáže podriaďiť momentálnu výhodu dlhodobému príkazu zo strany budúcnosti‘ (Jonas 1997, 211). Skúmal, ktorý politický systém si dokáže vynútiť spoločenskú zodpovednosť voči budúcim generáciám, a upozornil na to, že ťažisko zodpovednosti sa posunulo smerom k politickej filozofii a je nevyhnutné zmeniť aj princípy fungovania ekonomiky. [...] Konzumný spôsob života, ekonomické záujmy krajín – rast za každú cenu, ale vždy v rámci konkrétnej krajiny alebo politického zoskupenia – v súčasnosti určujú spoločenské priority. A hoci jestvujú medzinárodné dohovory, z ktorých vyplynuli záväzky pre štáty, nik nezabránil tomu, aby sa aj z environmentálnych projektov stali príležitosti pre podnikateľov, a to najmä vďaka štedrým dotáciám a ich širokej spoločenskej akceptovateľnosti. Environmentálna zodpovednosť ani udržateľnosť nie sú prioritami politikov a ekonómov, ktorí radi poukazujú na to, že ak sa budú riadiť princípmi zodpovednosti voči budúcim generáciám, spomalí sa rast ekonomiky,

Povedzme, že v istom dôraze na pojem *imago Dei* je medzi Novakom a Jonasom určitá podobnosť.³⁴ Rozdiel je však (prinajmenšom) v aplikácii tohto dôrazu. Novak na základe neho obhajuje demokratický kapitalizmus, Jonas nie. Jonas odsudzuje demoralizujúce účinky ekonomického vykorisťovania a prikláňa sa ku konceptu „štátu blahobytu“.³⁵ Novak sa zastáva širokej ekonomickej slobody a ideu *welfare state* podrobuje kritike.³⁶ S Jonasom by však zrejme súhlasil v tom, že ekonomické vykorisťovanie škodí samotnému vykorisťovateľovi,³⁷ keďže sám zdôrazňuje význam *cností* v demokratickom kapitalizme (a to ako občianskych cností, tak osobitne cností biznisu). Pomoc bližnému však vidí v občianskej a podnikateľskej uvedomelosti, nie v štátnom donútení. Obaja by sa preto rozšli v názore na to, čo podporuje rozvoj cností lepšie – či pomerne dôsledná sloboda trhu alebo, naopak, štátne garancie určitých sociálnych istôt.

Možno tiež podotknúť, že Novak (s istými korekciami danými jeho konzervativizmom) v zásade akceptuje liberálnu myšlienku nevnučovania konkrétnej predstavy dobrého života (a konkrétnej predstavy spoločného dobra) štátnou mocou občanom. Jonas explicitne kritizuje aplikáciu idey „neviditeľnej ruky trhu“ na koncept hodnotovo neutrálneho štátu a vyzdvihuje antickú ideu štátu podporujúceho cnosti.³⁸ Medzi ním a Novakom však v tomto možno nie je až taký veľký rozdiel. Ako už som totiž naznačil, v rámcovej myšlienke, že štát má podporovať cnosti, by sa obaja zhodli. Tiež je vhodné poznamenať, že Novak rozlišoval *liberálne doktríny*, ktoré kritizoval ako egoistické, hoci ich istým spôsobom toleroval, a *liberálne inštitúcie*, ktoré naopak dôsledne obhajoval ako esenciálne potrebné a cenné. Je tu teda opäť určitá podobnosť, no dá sa tušiť, že v konkrétnej podobe štátnej podpory cností a jej dopadov na individuálnu slobodu sa budú pohľady oboch autorov líšiť.³⁹

Novak aj Jonas sú realisti v tom zmysle, že počítajú s ľudskou nedokonalosťou. V praktických implikáciách (dôrazoch), ktoré z tejto skutočnosti vyvodzujú, je však medzi nimi rozdiel. Kým Jonas sa obáva predovšetkým zničenia planéty, Novak má strach hlavne z diktatúry a politickej a ekonomickej neslobody. Konštatuje, že aj v demokratickom systéme sa bude vždy „*nevyhnutelne dařit i hříchů. A přece bude tento systém qua systém mravný, pokud budou splněny dvě důležité podmínky. Za prvé: projekt dané společnosti musí obsahovat pluralistické instituce, které umožní paralelní rozkvět ctnosti i svobody. Za druhé: systém morální a náboženské kultury musí jednotlivce svobodě a ctnosti učit. Takový projekt se musí opírat jednak o přesnou diagnózu lidských slabostí a jednak o diagnózu vzájemných účinků (vědomých i mimoděčných) jednotlivých institucionálních opatření.*“⁴⁰ Aj Jonas si uvedomuje, že „*omyl*

produkty vyrobené podľa prísnych environmentálnych kritérií nebudú schopné konkurencie a občania na to doplatia poklesom životnej úrovne. Tieto argumenty, žiaľ, sú vo väčšine krajín sveta dostatočne presvedčivé na to, aby sa zodpovední vyhli zodpovednosti v Jonasovom zmysle slova.“ (SMOLKOVÁ, Eva. K otázke vplyvu Hansa Jonasa na súčasnú etiku. In *Filozofia*, 2018, roč. 73, č. 9, s. 739 – 740).

³⁴ Ján Čipkár uvádza, že „Jonas prisúdil aj kresťanstvu problematický antropocentrizmus, a napriek tomu ho chce pre svoju etiku upevniť starými kresťanskými cnosťami ako sú úcta a pieta.“ (ČIPKÁR, Ján. *Etika a právo*. Košice: UPJŠ, 2010, s. 203. ISBN 978-80-7097-808-5).

³⁵ JONAS, ref. 26, s. 244 – 246 a 249.

³⁶ Pozri napríklad NOVAK, Michael. *The Crisis of the Welfare State: Ethics and Economics*. [online]. [cit. 2022-10-31]. Dostupné na internete: <<https://cps.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/111027155824-TheCrisisoftheWelfareState1993.pdf>>

³⁷ JONAS, ref. 26, s. 244.

³⁸ Pozri napríklad JONAS, ref. 26, s. 246 – 247.

³⁹ Na druhej strane, v zásade by sa zhodli na tom, že protipól cnosti, ktorým je nereseň, kvitne v despotcii/totalite. Ako uvádza Jonas: „*U vládců je povzbuzována svévole a krutost, u ovládaných zbabělost, pokrytectví, pomlouvání, zrádčovství, bezcitnost, přinejmenším lhostejnost fatalismu – krátce řečeno, všechny neřesti spojené se strachem a přežitím za každou cenu. A kde toto všechno nejsou neřesti, nýbrž podle okolností spíše slabosti, které si člověk, stojící vně, netroufá soudit, jsou to přesto v každém případě špatné a hanebné stránky lidské přirozenosti [...].*“ (Tamže, s. 243 – 244). Ako už som však uviedol v jednej z predchádzajúcich poznámok, je možné, že v súvislosti s okolnosťou environmentálnej krízy Jonas pripúšťa výnimočné legitimizovanie určitej eko-diktatúry.

⁴⁰ NOVAK, ref. 5, s. 81 – 82.

utopie je tedy omylem předpokládané antropologie, pojetí podstaty člověka.⁴¹ Vychádza každopádne z toho, „že neexistuje jednoznačná ‚přirozenost‘ člověka; že například na základě přirozenosti („o sobě“) není ani dobrý, ani špatný: má schopnost k tomu, být dobrý nebo špatný, dokonce k jednomu společně s druhým – a to ovšem náleží k jeho ‚podstatě‘. [...] Existuje jen biologická a duševní vybavenost této ‚přirozenosti‘ k možnému bohatství a k bídě života, jež obě jsou stejně ‚přirozené‘ – s tím, že ta druhá má náskok, protože lidská bída může být vyvolána jak nepříznivými poměry, tak za nejpříznivějších poměrů zvolena díky záhalčivosti a úplatnosti (vsutku přirozenými pudy), zatímco bohatství samo vyžaduje vedle přízně poměrů také úsilí (již úsilí boje se záhalčivosti). To nás přirozeně ani v nejmenším nezbavuje povinnosti usilovat o co nejpříznivější poměry pro všechny, aniž bychom od nich očekávali víc než lepší šanci na bonum humanum.“⁴² Novak sa síce v jednom z vyššie uvedených citátov popri zmienke o ľudskej hriechnosti tiež vyjadril o človeku aj relatívne pozitívne, keď skonštatoval, že „väčšina ľudí koná zväčša (nie však vždy) ušľachtilo, mravne, so súcitom a tvorivo,⁴³ no jeho celkový obraz o človeku je (vzhľadom na kresťanské teologické východiská) zrejme negatívnejší než ten Jonasov. Paradoxne (alebo, naopak, práve preto?) je zástancom väčšej slobody než Jonas, ktorý inklinuje k určitému paternalizmu a hovorí „o odpovednosti štátnika a o její spřízněnosti s rodičovskou odpovědností.“⁴⁴ Je však vhodné dodať, že aj pre Jonasa je sloboda dôležitá. Hovorí, že „je mravní hodnotou o sobě a sama má vysokou cenu. Jak vysokou? Na tuto otázku není žádný apriorní předpis, nýbrž na ni musí podle okolností odpovídat pocit odpovědnosti a moudrost.“⁴⁵ Slobodu teda limituje ideou zodpovednosti, ktorú si predstavuje asi trochu inak než Novak.

Zatiaľ čo Jonas zdôrazňoval potrebu brať vážne desivé scenáre a byť radšej pesimistom než optimistom,⁴⁶ čo znamená, že dnes by pritakával „zeleným“ klimaalarmistom,⁴⁷ Novak sa voči tzv. zelenému environmentalizmu pomerne ostro vymedzoval a za zodpovednú alternatívu považoval tzv.

⁴¹ JONAS, ref. 26., s. 310.

⁴² Tamže, s. 311 – 312.

⁴³ NOVAK, ref. 1, s. 23.

⁴⁴ JONAS, ref. 26, s. 159.

⁴⁵ Tamže. Pokiaľ ide o etické východiská oboch autorov, možno ich označiť za deontologicko-aretaické: Jonas sa necháva inšpirovať Kantom, ktorého kategorický imperatív formuluje (koriguje) tak, aby vyjadroval našu zodpovednosť za budúce generácie (pozri JONAS, ref. 26, s. 34 a n.). Už samotný pojem zodpovednosti, ktorý je v Jonasovej etike kľúčový, je vlastne deontologickým pojmom. Zároveň, ako už som naznačil, kladie dôraz na cnosti a necháva sa inšpirovať aj antickými mysliteľmi. Novakov apel na hodnotu kreativity možno tiež zasadiť do deontologickej roviny, keďže tvorivosť úzko súvisí s autonómiou (je prejavom autonómneho ducha). A Novakove tomistické východiská zas predučia dôležitosť cností v jeho myslení (napokon, o cnostiach Novak hovorí pomerne často). Hoci pre oboch autorov sú dôsledky ľudského konania dôležité (Jonas varuje pred svetovou katastrofou a Novak obhajuje kapitalizmus aj tvrdením o dobrých dôsledkoch, t. j. o zvýšení celkovej životnej úrovne), ani jedného z nich asi nemožno označiť za konzervencialistu. Uznávam, že v prípade Jonasa o tom teoreticky možno pochybovať vzhľadom na jeho potenciálne schválenie núdzovej eko-diktatúry. Možno sa teda pýtať, či preňho dobrý dôsledok predsa len neprebíja morálne princípy a/alebo cnosti. Nemyslím si však, že by Jonas schválil úplne *čokoľvek*, čo by viedlo k záchrane ľudstva; napokon, hovorí o človeku ako o *imagu Dei*. Takže určité princípy a/alebo cnosti sú zrejme aj preňho neprelomiteľné.

⁴⁶ Jonas hovorí o zásade, podľa ktorej „prorockví zkázy je třeba naslouchat více než prorockví zdaru.“ (JONAS, ref. 26, s. 62). Zdôrazňuje akýsi „praktický předpis, [...] že ve věcech určitého řádu – které mají apokalyptický potenciál – je nutno prognóze hovořící o zkáze přisuzovat větší závažnost než prognóze hovořící o záchraně.“ (Tamže, s. 67).

⁴⁷ Jonas uvádza, že „prorockví zkázy je naformulováno proto, aby se zabránilo jeho naplnění, a bylo by naprosto nespovedlivé vysmívat se lidem bijícím na poplach, protože to nakonec nedopadlo tak špatně: to, že se mylili může být jejich zásluhou.“ (Tamže, s. 180). Slovy J. Čipkára: „Jonas zdôrazňuje mobilizujúcu silu strachu, ktorá umožňuje klásť správne otázky, nevyjadrujúce to, čo chceme, ale to, čoho sa obávame. Následne, za základnú premisu etiky budúcnosti považuje predpokladanie dôsledkov nášho konania a záujem o budúcnosť ďalších generácií. [...] Zdrojom morálnej reflexie je strach z dôsledkov nášho správania, ktorý nás vedie k záujmu o naše bytie a prírodu či životné prostredie. Preto Jonas vo svojej etike budúcnosti neformuluje zmysel a cieľ života človeka ako úsilie o šťastie, či ďalšiu emancipáciu človeka, ale charakterizuje ju iba ako snahu o záchranu civilizácie.“ (ČIPKÁR, ref. 34, 202 a 203).

modrý environmentalizmus.⁴⁸ Kým zelený environmentalizmus sa sústreďuje na klímu a emisie, modrý si všima kvalitu vôd. Slovanmi Romana Míčka: „Ohľadne problematiky vzťahu k prírode Novak prichádza s konceptom ‚blue environmentalism‘. Riká: ‚Dvë tretiny zemského povrchu (presne 71 procent) je pokryto vodou. Pokud se tedy zabýváme ekologií na této planetě, strana realismu a svobody má jako svou barvu modrou, nikoli zelenou‘. Pojem ‚modrého environmentalismu‘ pak staví do protikladu k tzv. ‚zelenému environmentalismu‘. Zelený environmentalizmus je podle něj jakýmsi novým náboženstvím ovlivněným neopohan- ským kultem přírody, který je navíc v politické rovině inspirován marxismem, přechází tedy v jakýsi ‚eko- socialismus‘. Novak považuje zelený ekologismus za pesimistickou, apokalyptickou litanii ‚zelené liturgie‘, recitovanou takřka denně v médiích. Vize zeleného ekologismu jsou podle Novaka neopodstatněné, jakož i obavy ohledně možnosti udržitelného rozvoje a limitů dynamiky svobodné tržní ekonomiky. Všechny obavy pesimistů ohledně přelidnění, znečištění životního prostředí či vyčerpání zdrojů se nepotvrzují. Éra zeleného ekologismu v letech 1970 – 2000 by měla podle něj pominout, přičemž ‚modrý environmentalismus‘ by se měl stát programem pro přicházející třetí tisíciletí.“⁴⁹

⁴⁸ Určitú oporu videl aj v časti encykliky pápeža Františka Laudato Si z roku 2015 (pozri NOVAK, Michael. *Blue Environmentalism – Part One*. [online]. [cit. 2022-10-04]. Dostupné na internete: <<https://www.michaelnovak.net/news/blue-environmentalism-part-one>>; NOVAK, Michael. *Blue Environmentalism – Part Two*. [online]. [cit. 2022-10-04]. Dostupné na internete: <<https://www.michaelnovak.net/news/blue-environmentalism-part-two>>). Pápež mu však v danej encyklike explicitne protirečí, keď uvádza: „Je isté, že existujú spoločné, ale aj diferencované zodpovednosti, lebo ako to hovoria bolívijskí biskupi, ‚krajiny, ktoré profitovali z vysokej úrovne industrializácie za cenu enormných emisií skleníkových plynov, majú väčšiu zodpovednosť prispieť k riešeniu problémov, ktoré spôsobili‘.“ (Laudato Si, čl. 170). Preto, ako podotýka Menno Kamminga, na inom mieste Novak vyjadril kritiku pápežovho postoja v ekologických otázkach a pápežovi vytkol, že počúva nesprávnych radcov (KAMMINGA, Menno. *The Irony of Michael Novak: Niebuhr, Democratic Capitalism, and Climate Change*. In *Philosophia Reformata*, 2021, roč. 86, č. 1, s. 18 – 19. [online]. [cit. 2022-11-03]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1163/23528230-BJA10013>>). Roman Míčka komentuje pápežov postoj k riešeniu ekologickej krízy v encyklike Laudato Si takto: „Součástí cesty k překonání neblahých trendů je podle papeže důraz na ekonomickou ‚aktivitu zdola‘ – od jednotlivců, komunit, jednotlivých zemí, států, nikoli primárně na realizaci změn shora ze strany politických elit či transnacionálních subjektů. Příkladem může být důraz na tzv. ‚sociální odpovědnost spotřebitelů‘ a ‚spotřebitelský aktivismus‘. Ekonomické poměry nejdou měnit shora globální regulací a omezováním svobodné tržní výměny (pojem regulace papež využívá mimochodem velice střídme a v zásadě pouze v oblasti rizik poškozování životního prostředí, s výjimkou potřeby regulace ‚spekulativní finanční aktivity a virtuálního kapitálu‘), ale právě změnou preferencí spotřebitelského chování na trhu. Františkova sociální encyklika naznačuje zásadně kritičtější přístup vůči liberálnímu modelům ekonomiky, v encyklice volá po podpoře malovýroby, diverzifikace a lokalizace produkce, zejména v oblasti zemědělství.“ (MÍČKA, Roman. *Global governance?: Historické, politické a teologické perspektivy světového řádu*. Brno: Barrister & Principal, 2018, s. 371. ISBN 978-80-7364-078-1). Na margo tejto Míčkovej interpretácie si dovoľujem poznamenať, že pápež v danej encyklike explicitne uvádza, že „potrebné sú globálne regulačné rámce, ktoré ukládajú povinnosti a bránia neprijateľným činnostiam,“ ako aj, že „potrebujeme dohodu o režimoch správy pre celú škálu takzvaných globálnych spoločných dohier,“ pričom dodáva: „Tá istá logika, ktorá sťažuje prijímanie ráznych rozhodnutí na zvrátenie tendencie globálneho otepľovania, zároveň znemožňuje vykorenenie chudoby. Potrebujeme zodpovednejšiu globálnu reakciu, ktorá bude zameraná na znižovanie znečistenia a rozvoj chudobných krajín a oblastí. Dvadsať prvé storočie sa ešte stále drží systémov správy z minulosti a je svedkom úpadku moci národných štátov najmä preto, že ekonomicko-finančná dimenzia nadnárodnej povahy smeruje k ovládnutiu politiky. V tomto kontexte je nevyhnutné rozvinúť prostredníctvom dohôd medzi národnými vládami silnejšie a účinnejšie organizované medzinárodné inštitúcie s neustrannou právomocou a mocou sankcionovať. Ako povedal Benedikt XVI. v rámci už rozvinutej sociálnej náuky Cirkvi: ‚Riadenie svetovej ekonomiky; ozdravenie ekonomik zasiahnutých krízou a preventívne opatrenia, aby sa táto nezhoršila a nevedla k väčším nerovnostiam; realizácia vhodného celkového odzbrojenia; potravinová istota a mier; zaručenie ochrany životného prostredia a usmernenie migračných pohybov – to všetko si naliehavo vyžaduje existenciu svetovej politickej autority, ktorú navrhol už môj predchodca (svätý) Ján XXIII.‘ V tejto perspektíve nadobúda diplomacia nesmierny význam pri presadzovaní medzinárodných stratégií, aby sa predišlo vážnejším problémom, ktoré napokon uškodia všetkým.“ (Laudato Si, čl. 173, 174 a 175). Že pápež tu hovorí o globálnej regulácii, videl zrejme aj Novak, ktorý sa pýtal: „Uvedomuje si pápež skutočnosť, že zveriť klimatickú kontrolu do rúk svetovej vlády, znamená vytvoriť centrum s obrovskou mocou, schopné spôsobiť úpadok sveta na základe hrubo mylných odhadov?“ (Preklad citátu z Novakovho diela „Foreword to Pope Francis and the Caring Society“ (2017) prevzatého z KAMMINGA, ref. 48, s. 19).

⁴⁹ MÍČKA, Roman. *Michael Novak a jeho projekt teologie demokratického kapitalismu* (dizertačná práca). České Budějovice: Jihočeská Univerzita, Teologická fakulta, 2007, s. 160. [online]. [cit. 2022-09-29]. Dostupné na internete: <https://theses.cz/id/egix6k/downloadPraceContent_adipIdno_9611>

Svoju kritiku zeleného environmentalizmu Novak vyjadril napríklad v článku s názvom „Environmentalism Should Not Be a Religion“ z roku 2005.⁵⁰ Tvrdí tu, ako už predznačil Roman Míčka, že ekologickí entuziasti zašli príliš ďaleko v troch dôležitých veciach: (1) zelený environmentalizmus sa stal náboženstvom, (2) sklúzol k socializmu a (3) prijal zbytočne pesimistickú apokalyptickú rétoriku. Tvrdenie, že svet sa rúti do ekologickej záhuby pokladá Novak za mylné, rovnako ako tvrdenie, že za údajné zhoršenie životného prostredia môže kapitalizmus. Novak tvrdí, že je to presne naopak a argumentuje, že tam kde nie je demokratický kapitalizmus, je životné prostredie v preukázateľne najhoršom stave. Takže kapitalizmus je podľa neho cestou k zlepšeniu ekológie, nie k zhoršeniu. Míčka v tomto ohľade uvádza, že „Novakův přístup k ekologii je inspirován myšlením amerického ekonoma Juliána Simona (1932-1998), který se proslavil knihami *The Ultimate Resource* [1981] a *The Ultimate Resource II* [1996]. V nich Simon svádí intelektuální boj s environmentalismem a neomalthusianismem. Simon zejména polemizuje s představou o vyčerpání přírodních zdrojů a z ní vyplývající potřebou regulovat a omezovat ekonomický růst. Tato teze je podle něj neobhájitelná před empirickými fakty a poznatky ekonomické vědy. I když lidská intuice vyvolává zdání, že ekonomický růst je limitován zejména z důvodu možného vyčerpání fyzických zdrojů, podle Simona je největším ekonomickým zdrojem lidská mysl, její poznání a tvořivost, které jsou zdrojem nevyčerpatelným, neomezeným - invence je základním obnovitelným zdrojem. Ekonomické ukazatele, jako je vývoj cen komodit, hovoří vytrvale v neprospěch mýtu o vyčerpání zdrojů. Stejně jako doba kamenná nezkolabovala na nedostatku pazourku, základní komodity své doby, ani současná doba neskončí krachem následujícím po totálním vyčerpání fosilních zdrojů. [...] Ekologismus tak není hnutím usilujícím o blaho lidstva, jak proklamuje, ale stává se novodobou ideologií předkládající katastrofické scénáře ohledně vývoje populace a životního prostředí. Tato ideologie je jakousi stinnou stránkou, inverzí úspěchu západní civilizace. Současné masové hnutí ekologických aktivistů má parareligiózní novopohanské rysy, jde o jakési ‚zelené náboženství‘, které přejalo gnosticko - politickou ideologii socialismu. Laický ekologismus se stal socialismem se zelenou tváří, mnohdy s vysokým stupněm agresivity, usilujícím o převzetí politických otěží v úmyslu změnit tvářnost a směřování západní civilizace. Zásadní společenské změny jsou nezbytnou podmínkou řešení postulované ekologické krize. K prezentaci environmentalismu napomáhá ‚mediální asymetrie‘, která straní čtenářsky atraktivním apokalyptickým vizím o budoucnosti lidstva a znemožňuje tak racionální diskusi kupříkladu o fenoménu globálního oteplování. Problému ekologismu jako totalitní ideologie si všimají i autoři z kulturní oblasti, kupříkladu anglický historik Paul Johnson řadí ekologisty mezi ‚nepřátele civilizace‘, kteří v současnosti jako ‚vizionáři apokalypsy‘ představují destruktivní stín Západní civilizace. Jejich ‚eschatologie‘ bojující proti globální ekonomice volného trhu výrazně formuje povědomí lidí.“⁵¹

Novakovu pozíciu nedávno podrobil ostrej kritike Menno Kamminga,⁵² ktorý odmieta Novakov klimatický skepticizmus (ten si, zdá sa, Novak udržal až do svojej smrti v r. 2017) a považuje ho za empiricky prekonaný. Kritizuje tiež jeho obhajobu kapitalizmu a tvrdí, že napríklad ťažba a

⁵⁰ NOVAK, Michael. Environmentalism Should Not Be a Religion. [online]. [cit. 2022-09-29]. Dostupné na internete: <<https://www.aei.org/articles/environmentalism-should-not-be-a-religion/>>

⁵¹ MÍČKA, ref. 49, s. 161 – 162. Zatiaľ čo Novak kritizoval strašenie ako nenáležité, emócia strachu mala pre Jonasovu etiku zásadný význam. Ako uvádza Dušan Špirko: „Podľa H. Jonasa pri koncipovaní etiky pre technologickú civilizáciu – teda etiky zodpovednosti za budúce, vzdialené následky konania – nie je princíp posvätnosti života dostatočne účinný bez prijatia dôležitého motivujúceho a korigujúceho činiteľa. Tým je pre zodpovedné ľudské správanie zamerané do budúcnosti strach. Aby sme sa vyhli možným negatívnym dôsledkom nášho konania, musíme si uvedomiť možné hrozby – musíme sa ich zhrziť!“ (ŠPIRKO, Dušan. Zodpovednosť naplnená obavami i nádejou z budúcnosti – Jonasov a Skolimowského prínos k environmentálnemu mysleniu. In *Filozofia*, 2019, roč. 74, č. 5, s. 406). Jonas upozorňuje, že v situácii, keď je v pomyselnej stávke všetko, je rozumnejšie byť pesimistom než optimistom. „Jonas volá po novom pohľade do budúcnosti – píše, že meliorizmus neospravedlňuje to, aby sme dávali do stávky všetko (Jonas 1997, 69). Možno uvažovať aj tak, že predsa nemôžeme vedieť, či si naše vylepšenia sveta budú naši nasledovníci želať (nehľadiac na to, že už teraz naši najbližší proti nim protestujú!), ale dá sa odhadnúť, čo im môže chýbať a čo hroziť. Aj preto by zlá prognóza mala mať prednosť pred dobrou.“ (Tamže, s. 407).

⁵² KAMMINGA, ref. 48.

spracovanie ropy, ktoré boli dosiaľ jednou z hlavných hnacích síl kapitalizmu, sú preukázateľne spoluzodpovedné za neblahý stav životného prostredia na planéte. Uvádza: „Ironickým výsledkom Novakovho stavu ideologického sebauväznenia bolo, že pod antropogénnou zmenou klímy sa viaceré cnosti jeho demokratického kapitalizmu mohli zmeniť na neresti. Jeho zistenie, že kvôli kultúrno-ideovému charakteru fosílnych zdrojov ako účinných prostriedkov trvalého ekonomického rastu vo svete chudoby, demokraticko-kapitalistická Amerika a Európa nemusia akceptovať populárnu kultiváciu globálnych zdrojov a klimatickú spravodlivosť, viedlo k jeho úplnému odmietnutiu prijať akúkoľvek americkú klimatickú vinu alebo zodpovednosť za človekom spôsobenú zmenu klímy. Jeho dôraz na potenciál demokratického kapitalizmu v podpore chudobných pri prekonávaní chudoby bol narušený jeho zanedbaním zmien klímy spôsobených kapitalizmom, ktoré sú zničujúce pre ľudí žijúcich v chudobe, ktorým modrý environmentalizmus nepomôže, keď budú čeliť rastúcim teplotám a hladinám morí.“⁵³

Existujú však aj hlasy, že kapitalizmus nesmeruje proti environmentalizmu, ale je s ním nejakým spôsobom kompatibilný⁵⁴ (otázkou pritom je, čo rozumieme pod kapitalizmom; aktuálne sa možno stretnúť napríklad s pojmom *eko-kapitalizmus* a spornou teda môže byť konkrétna podoba kapitalizmu, ktorý má byť s environmentalizmom súladný).⁵⁵ Existujú tiež hlasy, že propagovaný plán o rýchlom ukončení využívania fosílnych palív zďaleka toľko ekologicky nepomôže, ako ekonomicky (a pre mnohých tým priam existenčne) uškodí.⁵⁶

Nech už je však pravda v týchto veciach akákoľvek, v duchu Jonasovho varovania nepodceňovať to najhoršie predpokladajme, že situácia je naozaj alarmujúca a že svet potrebuje takú radikálnu zmenu, ktorá bude súvisieť aj s limitáciami súkromného vlastníctva a s novými autoritatívnymi (štátnymi/nadštátnymi) zásahmi do podnikania. Otázkou je, či si možno z Novakovho whigovského myslenia niečo vziať aj pre tento voči jeho postoj a predpokladom antagonistický prípad. Povedzme teda, že kroky, ktoré treba pre záchranu planéty podniknúť, musia predstavovať určité okresanie slobody, pretože si to vyžaduje environmentálne kritická situácia. Čo nám môže v takomto prípade Novakovo myslenie priniesť ako cenný impulz relevantný aj pre formovanie takéhoto nového „zeleného a zresetovaného sveta“? Ostáva tam vôbec niečo, a ak áno, v akom zmysle?

4. NOVAK AKO PROTIVÁHA

Jednou z vecí, na ktoré kladie Novak nemalý dôraz, je idea osobnej a skupinovej autonómie. Tá je preňho dôležitým prejavom ľudskej tvorivosti i nástrojom jej podpory a zároveň súvisí s ideou ľudskej dôstojnosti. Uvádza: „Tí, ktorí chcú budovať spoločenský poriadok hodný ľudských bytostí, musia ponúknuť také inštitúcie, ktoré umocnia rozhodovanie na základe rozumnej rovnováhy. [...] Kde však urobiť čiaru? Ako dosiahnuť rovnováhu? Diskusia je viac než akademická. Stačí zájsť príďaleko so solidaritou a výsledkom je totalitný kolektív. Ak zijdeme príďaleko smerom k jednotlivcovi, máme tu egoizmus, morálny relativizmus (subjektivismus) a vojnu všetkých proti všetkým. Urobiť zadosť naraz osobe i spoločenstvu – v každodennom rodinnom živote, v náboženských inštitúciách, na politickej scéne, v obchode – sa nedarí dokonca ani tým mysliteľom, ktorí sa snažia vyhnúť obom extrémom. Umiernení myslitelia sa snažia rovnako doceniť osobu i spoločenstvo – potreby jednotlivcov i sociálnu harmóniu. Otázka je ako, kde a do akej

⁵³ Tamže, s. 24; [prel. MT].

⁵⁴ Pozri napríklad ZITELMANN, Rainer. *Capitalism is good for the environment*. [online]. [cit. 2022-09-30]. Dostupné na internete: <<https://iea.org.uk/capitalism-is-good-for-the-environment/>>

⁵⁵ K diskusii o vzťahu kapitalizmu a environmentalizmu pozri napríklad „*Is Capitalism Compatible with Environmentalism? - a Science Museum Group Climate Talk with Jon Snow*“. [online]. [cit. 2022-10-06]. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=Qa_qWftGBYQ>

⁵⁶ Jedným z najznámejších kritikov klimaalarmizmu je Bjorn Lombrog, ktorý uznáva, že globálne otepľovanie je dnes určitým problémom, no podľa neho určite nie apokalyptickým. Odmieta strašenie a tvrdí, že daný problém si vyžaduje umiernené a postupné riešenie. Pozri napríklad jeho polemiku s Jeffom Nesbitom („*Should We Abolish Fossil Fuels to Stop Global Warming? A Soho Forum Debate*“). [online]. [cit. 2022-10-06]. Dostupné na internete: <<https://www.youtube.com/watch?v=77TRjoqmspE>>).

miery? Mojím cieľom nie je podať abstraktnú odpoveď na tieto otázky. Namiesto toho využijem radu z Tocquevillovho diela *Demokracia v Amerike*, kde na základe americkej skúsenosti navrhuje zmenu pojmov pradávej debaty o osobe a spoločenstve (či debata medzi personalizmom a solidarizmom, ako ju nazvali niektorí Európania v tridsiatych rokoch nášho storočia).⁵⁷ Riešenie, ktoré Novak nachádza na základe tejto inšpirácie, spočíva v myšlienke združení. Teda, vlastne, akejsi samosprávy: „Tocqueville konštatoval, že keď sa občania v Amerike stretli s novými potrebami alebo zámermi, dobrovoľne vytvárali výbory či iné neformálne organizácie na ich riešenie. Zatiaľ čo sa Francúzi obracali so žiadosťou o riešenie svojich problémov na štát, Briti na aristokraciu, v Amerike si občania na tento účel vytvárali vlastné združenia. [...] Táto nová forma spoločenského života – nikdy nie inštitucionalizovaná natoľko, aby tvorila plne definované spoločenstvo, zároveň však s väčšou mocou ako moc jednotlivca – si vyžadovala nové ‚poznanie združovania‘. [...] Prečo združovanie? Pretože s úctou k osobe je úzko spojená aj úcta k formám združovania, ktoré si zvolia na základe rozumnej úvahy na realizáciu spoločných záujmov. V procese premeny masy či davu ľudí na ľud sú takéto slobodné, rozumne zvolené združenia nenahraditeľné. Je dôležité, že slobodne zvolené združenia majú prioritu pred štátom (neplatí to len z historického hľadiska, hoci v Spojených štátoch je to tak). Prioritné sú po stránke filozofickej i praktickej. Po filozofickej stránke preto, že upevňujú spoločenskú podstatu ľudskej bytosti v myšlienkovom a dobrovoľnom spoločenskom živote. Po praktickej stránke preto, že ľudia potrebujú priamu účasť na formovaní spoločenského povedomia i sociálnu ochranu. V opačnom prípade by stáli osamotení a nahí pred mocou všemocného štátu.“⁵⁸

Ide tu vlastne o akúsi (širšiu) aplikáciu princípu subsidiarity. Novak ju síce spomína v kontexte ním obhajovaného modelu demokratického kapitalizmu, domnievam sa však, že má svoj význam aj pre prípadnú „post-kapitalistickú“ éru, a to prinajmenšom číro *optimalizačný* (vyvažovací). Ak vychádzame z toho, že problém príčin ohrozenia životného prostredia je dnes natoľko alarmujúci, že reálne nie je riešiteľný cestou zdola, ale musí byť riešený (aj) zhora, potom sa v rámci subsidiarity, pochopiteľne, otvára zrejmy priestor pre autoritatívnu (štátnu/nadštátnu) reguláciu. Hodnotu osobnej a skupinovej autonómie, na ktorú správne poukazuje Novak, však asi nemožno ani v takejto situácii zanedbať. Mala by ostať nadčasovým vektorom, s ktorým bude rozhodovanie zhora konfrontované.⁵⁹ Ide o hodnotu, ktorú treba vždy nanovo zvažovať a hľadať priestor pre jej uplatnenie (aspoň sa o to snažiť). Novak je jedným z tých, ktorých dielo nás na to môže upozorňovať. Vo všeobecnosti tiež platí, že čím viac sa uberáme nejakým regulačným smerom, tým viac potrebujeme venovať pozornosť jeho brzdám a protiváham (aj spomínané video z Davosu uznáva potrebu vyvažovania, keď uvádza, že „checks and balances that underpin our democracies must not be forgotten“⁶⁰). Týka sa to nielen právno-politickej roviny, ale aj sociálno-epistemickej: Čím viac sa presadzuje nejaký ideový (ideologický?) náhľad na aktuálny problém, tým viac potrebujeme venovať pozornosť konkurenčným náhľadom, ktoré ho budú nejakým spôsobom konštruktívne kritizovať. Existuje totiž čosi ako moc dominantnej paradigmy a (prirodzená?) tendencia spoločnosti i akademického prostredia k jej postupnému (až dogmatickému) absorbovaniu. A to sa treba snažiť mierniť.⁶¹ Musíme teda usilovať, aby akceptovanie

⁵⁷ NOVAK, ref. 1, s. 34.

⁵⁸ Tamže, s. 35 – 36.

⁵⁹ V praxi to znamená napríklad potrebu neutíchajúceho úsilia o čo najlepšie možné korigovanie nejakej pripravovanej environmentálnej politiky z etatickej smerom k takej, ktorá bude realizovaná občianskou spoločnosťou.

⁶⁰ Ref. 22.

⁶¹ Upozornenie podobného druhu vlastne načrtoľ už John Stuart Mill pri obhajobe slobody slova. V spise *O slobode* argumentuje, že je potrebné, aby zástancovia dominantnej názorovej pozície nezakazovali hlásanie iných (hoci aj mylných) názorov (a to okrem iného) preto, lebo tieto názory sú potrebné ako protiváha, aby sa spoločnosť vyhla strnulosti a dogmatizmu (MILL, John Stuart. *On Liberty*. Kirchner: Batoche Books, 2001, s. 50. [online]. [cit. 2022-10-11]. Dostupné na internete: <<https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/liberty.pdf>>). Teraz mi však nejde len o slobodu slova – teda o to, aby nebolo zakazované hlásanie odlišných názorov. Ide mi o viac – o apel na *pozitívnu otvorenosť* akadémie aj spoločnosti voči (serióznym) názorovým alternatívam. Teda o to, aby proponenti nejakého stanoviska cielene venovali pozornosť oponentúre, ktorá ich môže posúvať bližšie k pravde a pomáhať im v schopnosti lepšie komunikovať vlastné riešenia. Slovami českej ústavnej sudkyne Kateřiny Šimáčkovéj: „Pro hledání

politicky významných paradigiem bolo čo najmenej dogmatické. Ide predsa aj o to, aby sa argument strachom z klimatickej katastrofy a apel na potrebu róznych riešení nezmenil na nástroj nejakej novej totality, ktorá bude za pomoci ekologickej rétoriky rozširovať svoje zásahy do životov jednotlivcov a ich zoskupení nad rámec esenciálne nutného.⁶² Toto riziko netreba bagatelizovať. Aj dejiny nás učia, že nie je vhodné podceňovať politický potenciál prevládajúcich naratívov. Príbeh o hroziacej globálnej eko-katastrofe, aj keď je pravdivý, je pomerne dobrým kandidátom na takéto zneužitie. Ďalším rizikom môže byť unáhlenosť nejakej „zelenej“ akcie, ktorá v záujme záchrany budúcich generácií určitými až príliš radikálnymi reformami „zomelie“ (napríklad ekonomicky) už dnešnú generáciu.⁶³

Možno sa dokonca pýtať, či čosi podobné náhodou nenaznačoval už Hans Jonas (ktorého dôrazy boli inak opačné a smerovali práve k potrebe pomerne ráznej akcie), keď apeloval na to, „*abychom neznesväcovali prítomnosť kvôli budúcnosti, abychom nechceli budúcnosť vykúpiť za cenu prítomnosti.*“⁶⁴ Takže aj za predpokladu, že je nutná naozaj radikálna politická a ekonomická zmena, platí, že kroky, ktoré sa podniknú, nesmú byť unáhlené a musia byť sprevádzané snahou o čo

správné cesty v živote je veľmi užitečné poslouchat zejména ty, kteří s námi nesouhlasí, protože právě ti nás mohou posunout dál. („Nemusíme se vždycky shodnout - co učí soudcovský disent | Kateřina Šimáčková | TEDxMasarykUniversity“ [online]. [cit. 2022-10-11]. Dostupné na internete: <<https://www.youtube.com/watch?v=jKUJRFqfCU>>). Šimáčková v danom kontexte hovorí o tom, že i samotná idea sudcovského disentu (odlišných stanovísk sudcov) sa dnes zakladá na takýchto axiologických východiskách. (Tamže).

⁶² Akékoľvek zásahy do slobody smerom zhora musia byť preto patrične zargumentované, s čím súvisia také základné znaky slobodnej spoločnosti, akými sú sloboda slova a právo na informácie. Ak to teda politicko-ekologicky zaangažovaní myslia so snahou o ochranu planéty naozaj úprimne, potom si dajú pozor na to, aby sa ich propagácia konkrétnych ekologických stratégií nestala propagandou. Znamená to najmä snahu o poskytovanie čo najpresnejších a najaktuálnejších informácií širokej verejnosti, umožnenie seriózneho dialógu s proponentmi odlišných chápaní, nedogmatickú osvetovú činnosť a vyhýbanie sa cenzúrnym praktikám.

⁶³ Takéto varovanie nedávno vyjadril Jordan Peterson, ktorý kritizoval niektoré ekologické reformy ako cestu k ekonomickej likvidácii mnohých dnešných chudobných v mene nádejného zlepšenia situácie hypotetických budúcich chudobných. Peterson tiež naznačil, že hospodársky rast ekonomicky slabých štátov by podľa neho viedol k citeľnému zlepšeniu stavu životného prostredia na planéte, pričom zdôraznil hodnotu technologických inovácií. V tom by sa teda principiálne zhodol s Novakom (pozri „*No One Understands How Big This Is Going To Be*“ Jordan Peterson (2022)“. [online]. [cit. 2022-10-03]. Dostupné na internete: <<https://www.youtube.com/watch?v=kjdIDVV0LVc>>).

⁶⁴ JONAS, ref. 26, s. 318. Je však možné, že Jonas to v skutočnosti myslel inak. Napokon, ako už som spomenul, niektorí autori ho chápu tak, že pripúšťal určité eko-diktátorstvo (možno však chcel daným výrokom vyjadriť práve limity takéhoto diktátorstva).

najdôslednejšie reflektovanie a vyvažovanie demokratických hodnôt.⁶⁵ Ako presvedčený „moderný whig“⁶⁶ nám to smie Michael Novak pripomínať.⁶⁷

5. OTÁZNIKY

Voči mnou predstretému apelu na potrebu venovať v časoch kríz (zvlášť tých, ktoré testujú ideu liberálnej demokracie) pozornosť relatívne serióznym názorovým alternatívam, sa dajú samozrejme vysloviť určité námietky. Konkrétne, vo vzťahu k rozoberanému kontextu krízy životného

⁶⁵ Pričom, samozrejme, nepostačuje len demokratická rétorika. Ako uvádza Roman Míčka, napríklad Robert Dahl „*do konce naznačuje, že by pod rouškou demokratickej rétoriky mohlo dojít k posilnení autoritárství na mezinárodní úrovni*“ (MÍČKA, ref. 48, s. 259).

⁶⁶ Novak uvádza: „Význačným prínosom tradície moderných katolíckych whigov je, že doplnili klasické vnímanie priority spoločenstva (v určitom zmysle) o moderné vnímanie priority osoby (v inom zmysle). Toto umožňuje venovať pozornosť právam, slobodám a dôstojnosti osobe – osobám qua (t. j. nie pre ich názory, presvedčenie, vieru, etnický pôvod alebo rasu). Taktiež umožňuje vytvárať oveľa väčší počet dobrovoľných združení, vyšší stupeň spoločenskej spolupráce, širšiu základňu pre lásku a uznanie spoločenstva a explicitne konsenzuálnejšiu národnú obec, než aká bola známa v antike či stredoveku. [...] Daj prednosť spoločenstvu, aby si zabezpečil práva osôb. Aby si vytvoril pravé ľudské spoločenstvo, poskytni prioritu osobe. Taká je tradícia katolíckych whigov, poučená americkou skúsenosťou a šokom hrôz dvadsiateho storočia. A taký je dnes program nášho sveta.“ (NOVAK, ref. 1, s. 38). Novak ďalej uvádza: „My ľudia máme tri stránky. Sme zároveň politickými bytosťami snažiacimi sa o slobodu a spravodlivosť pre všetkých; ekonomickými bytosťami snažiacimi sa o stály rozvoj a oslobodenie od chudoby; a pravdu hľadajúcimi bytosťami, snažiacimi sa riadiť vlastným svedomím a touto cestou – ako kresťania a židia veria – dospieť k poznaniu Boha. Po každej stránke našej trojitej prirodzenosti sa snažíme byť sami sebou: to znamená uvažovať a vyberať – slobodne formovať svoj vlastný osud. Preto každý sociálny systém, ktorý nás má oslobodiť tak, aby sme sa stali sami sebou, musí mať tri stránky. Musí zabezpečovať naše politické, ekonomické a morálno-kultúrne práva. Musí naplňovať naše danosti pre slobodu, zodpovednosť a rast vo všetkých troch sférach: politickej, ekonomickej a morálno-kultúrnej.“ (Tamže, s. 104).

⁶⁷ V čom konkrétne môže spočívať táto protiváha napríklad? Predstavujem si, že Novak by bol napríklad pomerne dôrazným oponentom myšlienky nahradenia vlastníctva prenájmom. Je pritom pravda, že nie je prenájom ako prenájom: Jedna vec by bola trebárs pomyselná štátna kontrola nad bývaním a stav, v ktorom by boli byty takmer výlučne prenajímané. Dnes môžeme počuť o takejto vízii v mene údajného ľudského práva na bývanie (pozri napríklad VALDEZ, Roger. Prediction for 2030: A Government Take Over of Rental Housing. In *Forbes*. [online]. [2022-10-11]. Dostupné na: <<https://www.forbes.com/sites/rogervaldez/2020/01/07/prediction-for-2030-a-government-take-over-of-rental-housing/?sh=2822f6d11f95>>). Druhou vecou by bolo nahradenie vlastníctva hnuteľných vecí (tovaru) prenájmom v mene ekológie (menšej spotreby a lepšej recyklácie). Je pravdepodobné, že Novak by oponoval obom týmto myšlienkam. Idea súkromného vlastníctva je v jeho koncepcii pomerne úzko prepojená s ideou tvorivosti a tým aj s ideou slobody. Uvádza, že „*tvorivosť človeka si vyžaduje individuálne vlastníctvo majetku. Ak chceme maximalizovať tvorivosť človeka, musíme maximalizovať súkromné vlastníctvo*“, a následne cituje Gilberta Chestertona: „*Myšlienku umeleckej tvorby možno širokým vrstvám vysvetliť nateraz nepopulárnou myšlienkou – myšlienkou vlastníctva. Priemerný človek nedokáže z hliny stvárniť človeka, ale dokáže z hliny vymodelovať záhradu. A hoci naaranžuje červené muškáty do striedavých rovných radov s belasými zemiakmi, je ešte stále umelcom, pretože sa tak rozhodol. Priemerný človek nedokáže namalovať západ slnka, ktorého farby obdivuje. Ale dokáže vymalovať svoj vlastný dom farbami, ktoré si zvolí. A hoci by ho vymaloval na hráškovozeleno s ružovými škvrnami, stále ostáva umelcom, lebo sa tak rozhodol. Vlastníctvo je umením demokracie. To znamená, že každý človek by mal vlastniť niečo, čo by mohol formovať na svoj obraz, ako aj on je stvárnený na boží obraz.*“ (CHESTERTON, G. K. *What's Wrong with the World*, s. 65 – 66; citované podľa: NOVAK, ref. 1, s. 68). Novak výslovne označuje historické rozpoznanie práva na súkromné vlastníctvo za formu *oslobodenia človeka* (Tamže, s. 63) a s odkazom na Josepha Ramosa uvádza, že „*súkromné vlastníctví je prostriedkom k omezení státní moci. Posiluje princip subsidiarity, protože dává občanům právo rozhodovat o tom, čemu rozumějí nejlépe oni sami.*“ (NOVAK, ref. 5, s. 287). Predpokladajme však, že sa podarí vymyslieť systém, v ktorom ekologicky motivované nahradenie vlastníctva prenájmom rozumne zohľadní a zachová hodnotu ľudskej tvorivosti a principiálnej slobody. Aj pre taký prípad platí, že práve v záujme dosiahnutia takéhoto stavu a nie horšieho, v záujme vyhnutia sa excesom (medzi ktoré môže, mimochodom, patriť nahrádzanie vlastníctva prenájmom tam, kde to s ekológiou nemá nič alebo len málo spoločné – trebárs pri už spomínanom bývaní), je v rámci tvorby/korekcie príslušnej politickej koncepcie a tiež verejnej paradigmy potrebné načúvať oponentúre, akú predstavuje aj Novakovo dielo.

prostredia možno v súvislosti s Novakovou filozofiou slobody vzniesť (napríklad) nasledovné tri zásadnejšie znejúce výhrady:

1. *Záležitosť je až príliš jednoznačná, niet čo riešiť.* Toto tvrdenie vychádza z predpokladu, že vedecký konsenzus o podiele človeka na alarmujúcom stave životného prostredia, ako aj väčšinový konsenzus odborníkov o potrebných riešeniach (ako je napr. rýchle ukončenie využívania fosílnych palív), ktoré sa s Novakovou perspektívou rozchádzajú, je natoľko jednoznačný, že venovanie pozornosti konkurenčným pohľadom, akým je napr. ten Novakov, je jednoducho zbytočné.⁶⁸ K tejto námietke uvádzam, že aj keď je záležitosť skutočne celkom jednoznačná a konsenzus odborníkov natoľko väčšinový, že existencia nejakej prípadnej skupiny nesúhlasiacich intelektuálov a vedcov je len štatisticky prirodzenou odchýlkou (vždy sa predsa nájde niekto, kto bude s niečím nesúhlasiť), určite má svoj zmysel venovať pozornosť *filozoficky* relevantným alternatívam voči pomyselnej dominantnej *politickej* koncepcii, ktorá sa rodí, alebo sa môže v blízkej budúcnosti zrodiť (povedzme, voči nejakej „post-kapitalistickej“ koncepcii, pričom stále hovorím viac-menej hypoteticky). Nejde predsa až tak o to, čo si Novak myslí o globálnom otepľovaní ako takom. Ide o to, aké *hodnoty* sú preňho v jeho koncepcii dôležité (s čím táto debata súvisí).⁶⁹ Ako už som argumentoval, významnou je aj rovina akademickej a spoločenskej paradigmy, ktorá má nezanedbateľné politické dopady. Takže kvôli hodnotám a ich súvislostiam, ktoré Novak zdôrazňuje, je vhodné pripomenúť si jeho filozofický hlas do diskusie (aj keď s ním inak v mnohom nemusíme súhlasiť), a to preto, aby sme mohli čo najlepšie a najdôslednejšie premyslieť vyvažovanie týchto hodnôt s inými hodnotami a aby sme neskĺzli k nejakému nekritickému dogmatizmu s potenciálne závažnými spoločenskými a politickými dôsledkami.⁷⁰

2. *Niet času na špekulácie.* Táto námietka vlastne vychádza z jonasovského apelu *byť radšej pesimistom než optimistom, keď je v stávke až príliš mnoho* a predpokladá, že čas, ktorý nám ostáva na zjednanie nápravy, je príliš krátky. Znie rozumne, no priznám sa, že mi zároveň trochu pripomína Marxovo vyhlásenie, že filozofi doteraz svet vysvetľovali, ale ide o to zmeniť ho. Každá veľká politická či

⁶⁸ Možno sa však stretnúť napríklad s kritikou skutočnosti, že „Wikipedie smazala seznam vědců, kteří nesouhlasí s ‚vědeckým konsenzem‘ o globálním oteplování. Editor Wikipedie tento krok vysvětlil takto: ‚Máme zde konsenzus, že nemá smysl mít seznam, který kombinuje dvě protichůdné vlastnosti: 1. být vědcem v obecném slova smyslu, 2. nesouhlasit s vědeckým konsenzem o globálním oteplování.‘ Jinak řečeno, tento editor říká, že pokud jste vědec a nesdílíte s ostatními stejný pohled na globální oteplování, nejste vědec.“ (JURNEČKA, Oto. Šest pilířů cenzury: příručka moderního Koniáše. Olomouc: Naštvané matky, 2021, s. 178. ISBN 978-80-906573-9-7). K možnosti hlásat dnes alternatívne názory o klimatických zmenách citovaný autor Jurnečka uvádza: „Věřím, že by mělo být umožněno takové názory svobodně hlásat, už jen proto, že hledání argumentů ve prospěch svého tvrzení nutí vědce hlouběji pronikat do problematiky. Zdá se, že tyto názory se stále ještě smějí říkat, častěji se setkáváme s autocenzurou než s cenzurou.“ (Tamže, s. 101).

⁶⁹ Domnievam sa, že rozdiel medzi Novakom a Jonasom nie je len v odlišnom názore na to, či svet je alebo nie je naliehavo environmentálne ohrozený. I keby mali obaja na túto vec rovnaký názor (ten Jonasov), niektoré ich praktické dôrazy by sa stále líšili (Jonas by bol asi vždy o niečo paternalistickejší, Novak o niečo liberálnejší). A ak by to aj bolo tak, že jediným podstatným rozdielom medzi Jonasom a Novakom je v skutočnosti odlišné vyhodnocovanie environmentálneho ohrozenia sveta a ak je Jonas v skutočnosti rovnako zaniateným demokratom ako Novak (akurát jeho ekologický alarmizmus mu v tom akcidentálne bráni), domnievam sa, že prinajmenšom vzhľadom na možnosť čítať Jonasa rôzne, by si v kontexte pomyselnej post-kapitalistickej éry Novak podržal určitú relevanciu (v načrtnutom zmysle protiváhy) ako pomerne zvučný hlas volajúci po čo najdôslednejšom zachovávaní demokracie západného typu.

⁷⁰ Alebo povedané inak: V pomyselnej situácii, keď sa presadzujú politické dôrazy filozoficky inšpirované Jonasom, treba ako určitej protiváhy venovať pozornosť napr. dôrazom Novaka. Bez ohľadu na to, či Jonas naozaj podporoval/pripúšťal predstavu nejakého autoritárskeho (diktátorského) riešenia environmentálnej krízy alebo nie (pričom netvrdím, že už dnes sa reálne presadzujú nejaké autoritárske zmeny; upozorňujem iba na riziko ich výskytu v nie tak vzdialenej budúcnosti), už len skutočnosť, že jeho myšlienky prinajmenšom *možno* takto čítať (a ako som ukázal v jednej z predchádzajúcich poznámok pod čiarou, niektorí ich tak aj čítajú; takže okrem iného môžu byť Jonasove myšlienky inšpiráciou *aj* k opusteniu/okresaniu demokracie), je určitým varovným signálom potreby hľadania čo najdôslednejšej vyváženej.

ekonomická zmena sa predsa ľudí citelne dotkne, a dôležité je nestratiť pri jej realizovaní zo zreteľa ideu spravodlivosti. Potrebuje teda aj určitú filozofiu, ktorej súčasťou bude práve zvažovanie a vyvažovanie rôznych hodnôt.⁷¹ Pomyselná krátkosť času nič nemení na skutočnosti, že sa, ako už som uviedol, nesmieme unáhliť a že sa potrebujeme chrániť pred politickým zneužitím takého zásadného naratívu, akým je globálna ekologická katastrofa. Takže, domnievam sa, že moja odpoveď voči predchádzajúcej námietke v princípe platí aj pri tejto námietke.⁷² Ak niekto povie, že pre správne zváženie určitej hodnoty nie je potrebné venovať pozornosť rôznym koncepciám, v ktorých táto hodnota figuruje, ale len danej hodnote samotnej (teda napríklad, že všetci predsa súhlasíme s tým, že tvorivosť je určitou hodnotou, a nepotrebujeme kvôli tomu čítať Novaka), nemusí mať celkom pravdu. Rôzne koncepcie totiž kladú dôrazy na rôzne hodnoty a pre hľadanie balansu medzi nimi je vhodné načúvať ich proponentom, ktorí dané hodnoty obvykle rozpracúvajú z určitého špecifického aspektu. Samozrejme, táto intelektuálna úloha nie je pre každého (z mentálnych, časových aj iných dôvodov). Pri najmenšom akadémia by však v rámci svojich slobôd mala poskytovať čo najväčší priestor dialógu a čo najviac pozitívne podporovať pluralitu a názorovú výmenu v otázkach, ktoré aktuálne trápia svet, vrátane témy krízy životného prostredia, jej riešení a ich spoločensko-politických dopadov.

3. *Novakova pozícia je náboženská, preto je irelevantná.* Tretia možná námietka poukazuje na skutočnosť, že Novakova koncepcia sa zakladá na idei Boha-Stvoriteľa. Hodnota tvorivosti, s tým spojený dôraz na slobodu a následné systémové konzekvencie sú teda zdôvodnené nábožensky (prostredníctvom pojmu *imago Dei*). Ako taká je potom táto koncepcia relevantná len pre tých, ktorí majú rovnaké či aspoň podobné svetonázorové východiská ako Novak. Nie som si tým celkom istý. Je zaujímavé, že aj Jonas pracuje s pojmom *imago Dei* a dotýka sa tiež hodnoty tvorivosti⁷³ (ktorú pokladá za vlastnosť prírody; prírode pritom prisudzuje hodnotu teoreticky nezávislú od človeka, hoci je podľa neho v skutočnosti axiologické oddelovanie človeka a prírody umelé): „*Poté, co se člověk stal nebezpečným nejen sobě, nýbrž celé biosféře, je v ní zjevně spoluobsažena budoucnost přírody jako sine qua non, nezávisle na tom je v ní však též metafyzická odpovědnost o sobě a pro sebe. Dokonce kdyby bylo možné obojí oddělit – to znamená, i kdyby byl v našem zpustošeném životním prostředí (a z větší části nahrazeném uměle vytvořenými věcmi) pro naše potomky možný život, jenž je hoden názvu lidský –, přesto by měla plnost života na Zemi, kterou vytvořila dlouhodobá tvořivá činnost přírody, kvůli sobě samé nárok na naši ochranu. Protože se však obojí ve skutečnosti nedá oddělit, aniž by byl zkarikován obraz člověka, protože v rozhodující věci, totiž v alternativě ,zachování nebo zničení‘, splývá zájem člověka se zájmem ostatního života, který je jeho domovem v tom nejširším smyslu, můžeme pojednat o obou těchto povinnostech vedení představou povinnosti k člověku jako o jediné povinnosti, aniž bychom propadli antropocentrickému zúžení. [...] Ve skutečně lidském úhlu pohledu zůstává přírodě její vlastní důstojnost, jež se staví proti svévoli naší moci. Jako ti, kdo byli vytvořeni přírodou, dlužíme příbuznému celku jejích výtvorů věrnost, v níž představuje věrnost všemu vlastnímu bytí jen nejpřednější místo. Tato věrnost, správně pochopena, zahrnuje v sobě vše ostatní.*“⁷⁴ Pojem Božieho obrazu, k ňu voči ktorému nás Jonas implicitne vyzýval v rámci už skôr citovanej záverečnej pasáže z knihy *Princíp zodpovednosti*, používa na danom mieste v úvodzovkách.⁷⁵

⁷¹ Aj Novak si uvedomuje potrebu praktického dopadu filozofie. Zdôrazňuje pritom zároveň potrebu chrániť sa pred mocenskými excesmi: „*Demokratický kapitalismus klade největší důraz na praxi. Britští empiristé i američtí pragmatisté svorně velebili ,experimentální metodu‘. Tvrdili, že hlavním úkolem filozofie není pouze reflektovat svět, ale také jej měnit (ovšem ve zcela jiném smysle, než si představoval Karl Marx). Jelikož se ze všeho nejvíce obávali zneužití veřejné moci státní tyranii, rozpracovali teorii omezených státních pravomocí.*“ (NOVAK, ref. 5, s. 83).

⁷² Napokon, zvažovanie môže byť i priebežné (t. j. môže mať podobu určitého prehodnocovania aj po tom, čo sa už určitý prístup zvolil). Takže krátkosť času v skutočnosti nutne nesvedčí proti nemu.

⁷³ Dôležitosť ľudskej tvorivosti Jonas naznačuje aj v pasáži kritizujúcej marxistickú utópiu, v ktorej má vďaka technologizácii údajne vymiznúť ľudská práca. Jonas odmieta chápanie práce ako nutného zla a prisudzuje jej hlbší význam. Tvrdí, že bez práce by sa znížila aj kvalita záľub, ktorým sa človek venuje vo voľnom čase (pozri JONAS, ref. 26, s. 277 a n.).

⁷⁴ Tamže, s. 203.

⁷⁵ Pasáž je tiež nadpísaná slovami: „*Na ochranu ,obrazu Božieho‘.*“ (Tamže, s. 318).

A ako sme videli v práve citovanom výroku, stvoriteľskú aktivitu prisudzuje prírode. Medzi ním a Novakom je teda možno zásadný metafyzický rozdiel (a ak v skutočnosti nie je, potom ten, kto akceptuje Jonasa ako hlas do diskusie, by mal akceptovať aj Novaka).⁷⁶ Už som uviedol, že je medzi nimi rozdiel aj v praktickej aplikácii týchto ideí. Avšak samotné hodnoty a normy ako aj ich väzby a (aspoň niektoré) s tým spojené dôrazy, ktoré zo svojich metafyzických predpokladov vyvodzuje Novak, domnievam sa, netreba ani uňho chápať ako nevyhnutne (čisto) náboženské.⁷⁷ Myslím si, že by prešli napr. rawlsovským testom legitímnosti politickej argumentácie vo verejnom diskurze v liberálnej demokracii (dokonca i jeho explicitne nábožensky zdôvodnené argumenty by snáď u Rawlsa prešli, keďže smerujú k ochrane tradičných liberálnych práv).⁷⁸

6. ZÁVER

Tento príspevok nemal byť obhajobou Novakovej filozofie. S Novakom mám niektoré principiálne rozdielne východiská (napríklad nevychádzam z katolíckej perspektívy a žiadnu z vyššie uvedených pápežských encyklik nepokladám za autoritu *per se*,⁷⁹ ani sa nehlásim k Novakovej ekonomicky

⁷⁶ Možno sa pýtať, v akého Boha vlastne Jonas veril.

⁷⁷ Aj Jonas uvádza, že určité nedotknuteľné ‚posvätno‘ „je možná spaťrit i bez pozitívneho náboženství.“ (JONAS, ref. 26, s. 318). Uznávam, že pri nenáboženskom čítaní je Novakova koncepcia určite o niečo ochudobnená a nejakým spôsobom oslabená, no zďaleka nie je isté, že sa zrúti a že v takomto prípade nemá čo povedať. Intelektuálna otvorenosť teda opäť hovorí v prospech zvažovania jeho dôrazov a venovania pozornosti aj jeho koncepcii. V teologickom kontexte je Novakovo myslenie relevantné z hľadiska konforntácie s ľavicovou teológiou oslobodenia, voči ktorej sa Novak vo svojom diele opakovane vymedzuje. V knihe *Duch demokratického kapitalizmu* uvádza: „Realistický i utopistický revolučný smér je napojen na teologické tradície. Mnozí učenci spatřujú spoločné kořeny obou proudů v kalvinismu. Jeden z nich vyrůstá z pokory, kterou přináší poznání nevyhnutelných rozdílů mezi svědomím jednotlivců (jak k němu došel například John Wesley), druhý je založen na chiliastické víře, která se datuje od dob Joachima z Flory a Münsterského povstání. Oba vycházejí z důkladného poznání hříšnosti tohoto světa. Jeden je zdrojem realismu, který soustřeďuje své morální úsilí na to, aby dokázal všudypřítomnou lidskou špatnost pečlivě rozpoznávat a usměřňovat. Druhý je motivován vášnivým odhodláním veškeré zlo zcela vykořenit zničením hříšných institucí a vykročením na zcela novou cestu dějného vývoje. Z druhého zdroje odvozuje Karel Marx počátky vědeckého socialismu, z prvního vychází demokratický kapitalismus. Oba směry proklamují nastolení ‚nového řádu věků‘. Každý z nich je základem nové teologie osvobození.“ (NOVAK, ref. 5, s. 82). V súvislosti s problematikou, ktorú som si všimol v tomto príspevku, je vhodné spomenúť, že dnes možno naraziť na prepájanie teológie oslobodenia s environmentalizmom (k tomu pozri napríklad BOFF, Leonardo, „Liberation Ecology,“ interview, Great Transition Initiative (August 2016). [online]. [cit. 2022-10-27]. Dostupné na internete: <<https://greattransition.org/publication/liberation-ecology>>; SPENCER, Andrew. Beyond Christian Environmentalism: Ecotheology as an Over-Contextualized Theology. In *Themelios*, 2015, roč. 40, č. 3. [online]. [cit. 2022-10-27]. Dostupné na internete: <<https://www.thegospelcoalition.org/themelios/article/beyond-christian-environmentalism/>>; možno tiež zmieniť nedávno vydanú knihu Daniela P. Castilla s názvom *An Ecological Theology of Liberation: Salvation and Political Ecology*).

⁷⁸ K tomu pozri napr. NEŠTINA, Marek. *Podoby náboženskej argumentácie v liberálnej demokracii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 64 a n. ISBN 978-80-223-3979-7. Neština tu napríklad uvádza: „Diskusie, ktoré sa týkajú zdôvodnenia určitého legislatívneho nariadenia v rámci verejného rozumu, nesúvisia s tým, či takéto zdôvodnenie je v súlade s určitým náboženským alebo nenáboženským postojom. Predmetom takýchto diskusií je skôr spôsob, akým sa zdôvodnenia dotýkajú práv slobodných a rovných demokratických občanov.“ (Tamže, s. 67).

⁷⁹ Pričom pápežské encykliky Novakovi, paradoxne, ani vždy nepritakávajú. Ako už som ukázal, príkladom môže byť *Laudato Si*. Todd Whitmore argumentuje, že ani *Centesimus annus* v skutočnosti nie je s Novakovou koncepciou v súlade, hoci Novak na túto encykliku poukazuje ako na podporu pre svoje tvrdenia (WHITMORE, Todd David. John Paul II, Michael Novak, and the Differences Between Them. In *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 2001, roč. 21, s. 215 – 232. [online]. [cit. 2022-07-08]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/23560110>>). Thomas Rourke zas tvrdí, že Novakova koncepcia sa vymyká z katolíckeho chápania idey spoločného dobra tým, že Novak danú ideu až príliš relativizuje, keď ju ponecháva na individuálnom posúdení ľudí. Jeho chápanie konfrontuje s chápaním francúzskeho katolíckeho politického filozofa 20. storočia Yvesa Simona a uvádza: „To, čo nám Simonova teória praktického rozumu hovorí, je, že zo skutočnosti, že ‚závoj nevedomosti‘ zahaľuje dosiahnutie spoločného dobra, nemôžeme spraviť skok k Novakovmu nesprávnemu riešeniu, ktoré ľuďom umožňuje určiť si pre seba, v čom spoločné dobro spočíva. Tým povzbudzuje morálnu arbitrárnosť.“ (ROURKE, Thomas, R. Michael Novak and Yves R. Simon on the Common Ground of Capitalism. In *The Review of Politics*, 1996, roč. 58, č. 2, s. 241; [prel. MT]. [online]. [cit. 2022-7-8].

citelne pravicovej pozícii, ale inklinujem skôr kdesi do stredu). Takže môj príspevok v tomto zmysle určite netreba chápať ako apologetický. Novakovo úsilie o zdôvodnenie a udržanie idey (liberálnej) demokracie však považujem za pomerne aktuálne. Doba, v ktorej sa táto idea dostáva do určitej krízy, si žiada, aby sme venovali pozornosť dôrazom jej moderných proponentov, medzi ktorých patril aj Novak. Napríklad jeho apel na hodnotu tvorivosti a s tým spojenú ideu osobnej a skupinovej autonómie či na liberálne inštitúcie a pluralizmus je dnes v tomto kontexte povšimnutiahodný a má svoju relevanciu pri balansovaní našich úvah a snáh.

Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/1408428>>). Možno má teda Novak v skutočnosti bližšie k sekulárnej politickej tradícii než k oficiálnej katolíckej sociálnej náuke. To by ale bola téma na samostatné skúmanie. Je každopádne vhodné uviesť, že Novak sa voči Rourkeho tvrdeniam vymedzil a odmietol ich ako dezinterpretáciu svojich myšlienok (NOVAK, Michael. A “Catholic Whig” Replies. In *The Review of Politics*, 1996, roč. 58, č. 2, s. 259 – 264. [online]. [cit. 2022-7-8]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/1408429>>).